

m_phil_2024_003

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

Філологічний факультет

Кафедра історії та культури української мови

МОВНІ СИМВОЛИ В ТВОРЧОСТІ БОРИСА ГУМЕНЮКА

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала студентка 2 курсу 602 групи
ОП Філологія (українська мова та
література)
спец. 035 Філологія (українська мова та
література)
галузі 03 Гуманітарні науки
Ірина БІЛА

Керівник: кандидат філологічних
наук; доцент **Марина ІВАСЮТА**
Рецензенти:

До захисту допущено
На засіданні кафедри
історії та культури української мови
протокол № 5 від 19 листопада 2024 р.

Завідувач кафедри _____ Наталія КОЛЕСНИК

Чернівці – 2024

Ірина Біла

МОВНІ СИМВОЛИ В ТВОРЧОСТІ БОРИСА ГУМЕНЮКА

У роботі проаналізовано досвід українських мовознавців у дослідженні мовного символу, розглянуто лінгвістичні аспекти його вивчення на основі художнього тексту. Виокремлено ознаки мовного символу та описано специфіку його функціонування у поетичному і прозовому тексті, названо особливості мови текстів Б. Гуменюка. На матеріалах збірок «Блокпост», «Вірші з війни» та «100 новел про війну» зібрано та покласифіковано слова-символи за тематичним принципом. Схарактеризовано загальнонаціональні та індивідуально-авторські особливості функціонування мовних символів у творчості автора. Зроблено висновки про специфіку символотористування й символотворення Б. Гуменюка, окреслено перспективи подальших мовознавчих досліджень. Сформовано словник індивідуально-авторських символів письменника.

Ключові слова: мовний символ, семантична характеристика, прозовий текст, поетичний текст, символічне значення, загальнонаціональні особливості, індивідуально-авторські особливості.

Iryna Bila

LANGUAGE SYMBOLS IN THE WORKS OF BORYS HUMENIUK

The work analyses the experience of Ukrainian linguists in the research of linguistic symbols, considers the linguistic aspects of its study on the basis of a literary text. In this work, the experience of Ukrainian linguists in the research of linguistic symbols is analysed, and the linguistic aspects of its study on the basis of a literary text are studied. Based on the materials of the collections «Blokpost» (Checkpoint), «Virshi z viyny» (Poems from the War) and «100 opovidan' pro viynu» (100 Stories about the War), the words-symbols were collected and classified according to the thematic principle. The main national and individual authorial peculiarities of the functioning of linguistic symbols in the author's art are characterised. The conclusions about the specifics of B. Humeniuk's symbol usage and symbol creation are concluded, and the perspectives for further linguistic research are outlined. A writer's unique dictionary of individual authorial symbols has been created.

Keywords: linguistic symbol, semantic characteristic, prose text, poetic text, symbolic meaning, national specifics, individual authorial features.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

Дата

Підпис

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1	10
ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СИМВОЛУ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ	10
1.1. Поняття символ у мовознавчих студіях та специфіка його функціонування в поетичному та прозовому тексті	10
1.2. Аспекти дослідження мови творів Бориса Гуменюка	19
Висновки до розділу 1	26
РОЗДІЛ 2 ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МОВНИХ СИМВОЛІВ У ТВОРЧОСТІ БОРИСА ГУМЕНЮКА	28
2.1. Архетипні символи	29
2.2. Релігійні символи	37
2.3. Космогонічні символи	43
2.4. Символи-назви об'єктів довкілля	46
2.5. Рослинні символи	47
2.6. Анімалістичні символи	51
2.7. Антропологічні символи	54
2.8. Предметні символи	58
2.9. Абстрактні символи	59
Висновки до розділу 2	66
РОЗДІЛ 3	68
ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МОВНИХ СИМВОЛІВ У ТВОРЧОСТІ БОРИСА ГУМЕНЮКА	68
3.1. Космогонічні символи	68
3.2. Рослинні символи	69
3.3. Символи-назви об'єктів довкілля	71
3.4. Анімалістичні символи	72
3.6. Предметні символи	76
3.7. Абстрактні символи	77

	5
Висновки до розділу 3	78
ВИСНОВКИ.....	80
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	83
ДОДАТОК	91

ВСТУП

Символ – один із найважливіших складників ідентифікації представників тої чи тої культури. У вербальних символах закодована пам'ять слів у їхньому багатофункціональному культурному контексті. Приховані сенси знаходять своє вираження у мовних знаках, які мають особливе значення та інтерпретацію для представників конкретного етносу. Словесні символи відображають мовну картину світу певної нації та її особливості, а також постають чинником консолідації її звичаїв, традицій та поглядів.

Уявлення про життя українців репрезентують образи незламності, свободи, мужності та нескореності, які на мовному рівні часто набувають символічного значення.

Особливими для нашого народу є символи, які пов'язані з болісними, однак важливими подіями для кожного. Ми відчули себе об'єднаною та незламною нацією зі спільними поглядами на майбутнє нашої держави, продемонстрували всьому світові нашу силу та міць під час Революції гідності та російсько-української війни. Реагує народ – реагує мова, а пліч-о-пліч із нею, – і література. Як зазначає відомий письменник С. Жадан: «Про війну не варто говорити тими словами, які вживалися до війни, мені так здається. Обставини зовсім інакші й рівень болючості. Тому писати так, як писалося раніше, просто неможливо» [33].

Події 2014 року та повномасштабне вторгнення стали каталізатором появи творів, які висвітлюють тему російської збройної агресії проти України. Широко представлена тема війни у творчості Т. Горіха-Зерня («Доця»), С. Жадана («Інтернат»), М. Кривцова («Вірші з бійниці»), С. Лойка («Аеропорт») та ін. Російсько-українська війна є ключовою темою поетичних та прозових творів Бориса Гуменюка – письменника та військового, який створював свої тексти безпосередньо на першій лінії фронту.

Актуальність роботи зумовлена відсутністю комплексних мовознавчих досліджень творчості Бориса Гуменюка з погляду функціонування мовної

символіки, зокрема аналізу механізмів формування символічного значення із урахуванням загальнонаціональних та індивідуально-авторських складників.

Перші спроби розтлумачити поняття мовного символу належать давньогрецьким філософам Аристотелю та Платону. Пізніше дослідженням символів займалися філософи (Й. Гегель, Й. Гете, І. Кант), представники психології (З. Фройд, К.-Г. Юнг), а також культурології (К. Леві-Строс). Вагомі праці в галузі символології належать В. Жайворонку, В. Кононенку, М. Костомарову, М. Максимовичу, О. Потебні, О. Потапенку, О. Сімович та ін. Мову творів Бориса Гуменюка досліджували С. Бирик, Г. Білик, Я. Поліщук, М. Стечик та ін.

Мета роботи – аналіз мовних символів у прозових та поетичних творах Б. Гуменюка з урахуванням загальнонаціональних та індивідуально-авторських особливостей їх функціонування.

Для досягнення мети потрібно виконати такі **завдання**:

1. Розглянути лінгвістичні аспекти дослідження мовного символу в художньому тексті.
2. Зібрати фактичний матеріал у прозових та поетичних текстах Б. Гуменюка (опублікованих у збірці «Блокпост», «Вірші з війни», «100 новел про війну» та у варіантах у мережі Інтернет).
3. Покласифікувати мовні символи за тематичним принципом.
4. Простежити і проаналізувати загальнонаціональні та індивідуально-авторські особливості функціонування мовних символів у творчості Б. Гуменюка.
5. Описати специфіку символотористування й символотворення у творах автора.

Об'єктом дослідження є мовний символ у художніх текстах.

Предмет вивчення – семантична специфіка та особливості функціонування мовних символів у прозових та поетичних творах Б. Гуменюка.

Джерельну базу фактичного матеріалу наукового дослідження складають прозові та поетичні тексти Бориса Гуменюка зі збірок «Блокпост»,

«Вірші з війни», «100 новел про війну». У процесі роботи способом суцільної вибірки створено картотеку мікроконтекстів, загальна кількість яких – **близько 200 одиниць**. Для аналізу символічного значення використано тлумачні словники, а також словники символів (зокрема словник-довідник В. Жайворонка «Знаки української етнокультури» та «Енциклопедичний словник символів культури України», редакторами якого є В. Коцур, О. Потапенко, В. Куйбіда).

Методи дослідження: як основний у роботі використано описовий метод. Також застосовано методи суцільної вибірки, компонентного аналізу (для встановлення й уточнення символічного значення), біографічний метод, що дає змогу краще розуміти позицію автора та його світобачення, для пояснення та тлумачення тексту письменника застосовано герменевтичний метод.

Наукова новизна дослідження в тому, що вперше системно проаналізовано мовні символи у прозовому та поетичному доробку Бориса Гуменюка.

Теоретичне значення роботи пов'язане з опрацюванням теоретичних аспектів дослідження і функціонування мовного символу в художньому тексті, у поглибленні аналізу й систематизації мовних символів у поезії та прозі Б. Гуменюка, введенні до наукового обігу нового фактичного матеріалу, розкритті символічної семантики воєнної лірики та прози, що доповнить символічну картину світу сучасних українців.

Практичне значення. Результати дослідження слугуватимуть для подальшого вивчення мовних символів у сучасному мовознавчому та літературознавчому процесах, можуть бути використані як лінгводидактичний матеріал у шкільних та факультативних курсах ЗВО, для укладання словників мови автора.

Апробація результатів дослідження. Основні положення наукової роботи представлені на засіданнях наукового гуртка кафедри історії та культури української мови, щорічних студентських наукових конференціях Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича 2022-2024

років: *Мовні символи у воєнній ліриці Бориса Гуменюка* [6, с. 13–14], *Мовні символи у збірці Бориса Гуменюка «Блокпост»* [7, с. 9–10], *Символічне втілення образу війни у збірці Бориса Гуменюка «100 новел про війну»* [8, с. 27–28], на I Всеукраїнській молодіжній конференції «Платон мені друг, але істина дорожча» — *Мовні символи-архетипи у збірці Бориса Гуменюка «Вірші з війни»* [5, с. 144–146] і наукових читаннях «Берегиня слова».

Структура та обсяг роботи. Загальний обсяг магістерської роботи становить 94 сторінки. Робота складається зі вступу, трьох розділів (I розділ — «Лінгвістичні аспекти дослідження символу в художньому тексті», II розділ — «Загальнонаціональні особливості функціонування мовних символів у творчості Бориса Гуменюка», III розділ — «Індивідуально-авторські особливості функціонування мовних символів у творчості Бориса Гуменюка»), висновків, списку використаної літератури (73 позиції), додатка — словника індивідуально-авторських символів Б. Гуменюка та анотації українською та англійською мовами.

РОЗДІЛ 1

ЛІНГВІСТИЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ СИМВОЛУ В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Художній текст – складна система, в якій авторський задум та ідея поєднують у собі чимало самостійних та водночас взаємопов’язаних складників. Особлива роль у сукупності текстових компонентів належить словесному символі, питання дослідження якого завжди було різноплановим та дискусійним.

1.1. Поняття *символ* у мовознавчих студіях та специфіка його функціонування в поетичному та прозовому тексті

У сучасних лінгвістичних дослідженнях тлумачення та вивчення функціонування символу досі залишається полемічним, хоч вчення про символ сягає ще часів античності. М. Дмитренко зазначає, що «людина живе у світі символів, які своїм походженням сягають як давніх часів формування мови та мислення, уявлень про світ, міфологічної свідомості та мистецького синкретизму, так і нових, пов’язаних із науково-інформаційними технологіями» [25, с. 21].

В енциклопедії «Українська мова» фіксуємо таке трактування: «Символ (грец. *symbolon* – знак, прикмета, ознака) – багатозначний предметний образ, який об’єднує між собою різні плани художнього відтворення дійсності на основі їх суттєвої спільності, спорідненості; один з поетичних тропів. Символ набуває у текстах, крім своїх основних (словникових, предметних) значень, нові (переносні або умовні). Як алегорія та метафора, він утворює свої переносні значення на основі спорідненості, подібності між певними явищами дійсності» [67, с. 582].

Погляди мовознавців на словесний символ як на лінгвістичне явище формуються на працях М. Максимовича, який уперше обґрунтував виникнення образу-символу в українському фольклорі [28, с. 43],

М. Костомарова, що зробив вагомий внесок в дослідження саме народнопоетичної символіки, і зазначив, що «народні символи складають символіку народу, яка служить нам важливим джерелом для пізнання його духовного життя» [30, с. 15–16]. Теоретиком символізму вважають О. Потебню, який наголошував, що уся мова є символічною. Учений доводить, що «ні реальне, ні формальне значення слова не можуть існувати самі по собі» та «завжди відношення символу до позначуваного зумовлюється не чим іншим, як вживанням у зв'язній мові» [54, с. 76].

Розкриття поняття мовного символу завжди цікавило мовознавців, адже саме в контексті цього терміна прихований справжній сенс та намір описаного авторського художнього слова. Загалом у лінгвістичній традиції «символ» використовують для «перенайменування» певного слова іншим, власне тому вчені й наголошують на його двоплановості, адже слово-символ функціонує як самостійна одиниця з власним лексичним значенням, що водночас поєднує в собі (окрім прямого номінативного) ще й символічне трактування. Акцентуючи увагу на двоплановості художнього слова, дослідники також зазначають: «Визначальною ознакою символу слід вважати його непряму співвіднесеність із конкретним предметом» [42, с. 80]. Цю особливість навіть розглядають як зміст мовного символу, адже він має в своїй структурі те, «що добре відоме в повсякденному житті» і поєднує в собі «прихований, не виявлений специфічний додток, який важко пояснити» [29, с. 10].

В. Жайворонок наголошує на тому, що кожна нація, яка має свої традиції та знання, впливає на створення символу: «У кожного народу в символіці є свої особливості, що пояснюються передусім специфікою спілкування цього народу з довкіллям; щоб знати й розуміти історію й культурне життя того чи того народу, треба знати й розуміти його символи» [31, с. 537].

Погоджуємось із тезою про те, що «словесна символіка, яка органічно пов'язана з досвідом, фоновими знаннями, складає невід'ємний національно-культурний компонент мовленнєвої діяльності, відбиває національно

зумовлені особливості мислення, визначені загальнонародним світосприйманням, національним образом самого українця» [25, с. 24].

Про вплив національного аспекту, ментальності конкретного народу зазначала О. Сімович. Вона зауважила, що недоцільно характеризувати функціонування слів-символів на основі їхнього загального трактування. Думка дослідниці ґрунтується на тому, що лише з розумінням національних особливостей ми можемо якнайточніше розтлумачити сенс мовного символу: «Основа символу мотивується індивідуальними чи характерними для певної ментальності асоціаціями, які не цілком відповідають загальноприйнятій, усталеній семантиці слова» [56, с. 5].

Дослідниця Т. Бавус номінує мовний символ образом, який може набувати особливого символічного значення в аспекті його «функціонування у національно-мовній та індивідуально-авторській картинах світу» [1, с. 243]. Саме тому, як зазначає науковиця, під час дослідницької роботи над художнім текстом, який є частиною культурного надбання того чи того народу, ми повинні звертати увагу і на авторське відображення дійсності: «У будь-якому тексті художньої літератури національна картина проєктується у творі крізь призму автора, тобто стає частиною його індивідуальної картини світу» [1, с. 243].

Найяскравіше мовний символ розкриває свою семантику саме в царині художнього тексту. Трактувати слова-символи в доробку певного автора варто з погляду не лише раціонального, а й емоційного та підсвідомого, адже потрапивши в осередок «індивідуально-авторського осмислення дійсності, втіленої у художній текст, символ може виступати недостатньо чітко окресленим, прихованим, внутрішньо-відчутим, аніж до кінця пізнаним» [44, с. 60].

Реалізацію слова в царині авторського художнього тексту досліджував М. Кочерган. Він акцентував увагу на лексичній сполучуваності слів та їх значеннях. Мовознавець зазначив, що «свою конкретну реалізацію семантика слова одержує в контексті, де одні значення нейтралізуються, а інші актуалізуються» [43, с. 14].

Слова, потрапляючи в середовище художнього тексту, набувають образності та нового, раніше прихованого значення. Авторський задум, основна ідея розкриваються саме завдяки символічній конотації слова. Проте символ здатний допомогти в осягненні не лише цих понять, а також і в розумінні внутрішнього світу письменника і персонажів художнього твору. Погоджуємось із тезою Г. Кузенко про те, що для тлумачення мовної символіки варто враховувати ментальну специфіку певного народу, однак вербальний символ може набувати нових, раніше невідомих трактувань, потрапляючи у середовище художнього тексту певного автора: «Розуміння символічної природи мови пов'язане із проникненням у багатовимірність духовного світу нації, що виявляється та реалізується безпосередньо крізь призму світобачення певного письменника» [44, с. 59].

О. Сімович зазначила, що читач повинен бути підготовленим до того, що під час роботи з текстом можуть виникати нові асоціації, а отже, і нова інтерпретація читива: «До того ж реципієнт повинен бути готовим до того, що кожне нове прочитання (навіть того самого чи іншого тексту) викликатиме щоразу нові асоціації та нову інтерпретацію, залучатиме до цього процесу інші тексти й символи. Це нагадує пошук істини в інтертекстуальному просторі, у якому важливим є кожний реципієнт та інтерпретатор тексту, кожний прочитаний текст» [57, с. 112].

Саме в художніх творах слова-символи відображають особистий досвід письменника та його світогляд. Також вербальні символи часто порівнюють із іншими художніми засобами, такими як метафора, алегорія та метонімія, однак учені наголошують, що символ не може збігатися із жодним художнім засобом. Як зазначають дослідники, «Якщо метафора виконує характеризуючу функцію, зосереджуючись на образній оболонці, то символ існує в безкінечно означальній ролі, тяжіє до загальної ідеї, розширює зміст лексеми, а не окремого значення» [2, с. 94].

У поетичному тексті символ тяжіє до тропа. Через підвищену асоціативність та семантичну полісемію ліричного тексту будь-яке слово

може набувати ознак символу. О. Потебня зазначив: «Всякий знак є багатозначний: це є властивість поетичних творів» [54 с. 259].

Функціонування мовного символу у прозовому тексті теж має свою специфіку, оскільки мова йде про ширший контекст. Вербальний символ у таких умовах тяжіє до більшого рівня абстракції. Часто він розкриває своє приховане значення у цілому творі, а не в окремих рядках.

Неможливо уявити поезію як приклад художнього тексту без використання символіки. За час розвитку віршованого мовлення з'явилося чимало образів-символів, що пізніше стали певними канонами в літературі: «Символи, що характеризуються сталим функціонуванням, набувають здатності входити до контексту, зберігаючи сформоване раніше значення. Деякі з них становлять творче надбання поезії загалом» [42, с. 83]. Та навіть національна символіка схильна набувати нового сенсу залежно від контексту. Письменник здатен надати особливого тлумачення словам, які використовує у своїх текстах. Завдяки своєму життєвому досвіду, автори збагачують літературну спадщину індивідуально-авторською символікою, яка побутує лише в текстах певного прозаїка чи поета.

Однак не кожна лексема може набувати символічного значення. Г. Барилова виокремлює лексеми, які здатні до символотворення:

1. «Лексеми, що пов'язані з міфотворчою діяльністю, демонологічними уявленнями язичницьких часів.
2. Біблійні та євангельські поняття.
3. Назви на позначення явищ та предметів повсякденного життя, що відображають прикмети навколишнього середовища, побуту, культури, традиції.
4. Слова, пов'язані з народними уявленнями про добро і зло, гідність і підлість, пристойне і непристойне» [2, с. 96].

Символ містить у собі чимало ознак. Одна із найприкметніших рис слів-символів, як зазначають науковці, – «відбиття в них глибин народної мудрості, втілених у світоглядних позиціях, фольклорних перлинах,

літописах та інших пам'ятках, християнських догмах і канонах, вагомих історичних подіях, художніх творах видатних письменників» [10, с. 38].

О. Фоменко у праці «Поняття «символ» і його осмислення у сучасній лінгвістиці» зазначає, що однією з найважливіших рис символу є його багатозначність: «Він <символ> поєднує смисл, ідею якогось предмету з іншим предметом, який не має з ним нічого спільного, вказує на іншу перспективу» [68, с. 407].

На те, що полісемія є однією з основних ознак символу, указує й Л. Колесникова: «Неабияку роль у формування символу відіграє полісемія: він стає тим змістовнішим, чим більш він є багатозначним» [37, с. 3].

У посібнику І. Кочан «Лінгвістичний аналіз тексту» фіксуємо думку про те, що важливою ознакою символу слід вважати його опосередковану асоціацію з конкретним предметом. Також у праці зауважено, що значення символу не варто ототожнювати зі значенням загальноновживаного слова і варто «стверджувати про роздвоєння денотата слова і про набуття останнім символічного значення» [42, с. 80].

О. Селіванова у праці «Сучасна лінгвістика»: напрями та проблеми» наголошує на знаковій природі символу, а також зазначає, що дослідники виокремлюють такі риси мовних знаків:

1. «Двобічність / одnobічність.
2. Системність як залучення знака до кодової системи з огляду на його синтагматичний та парадигматичний взаємозв'язок з іншими знаками мови.
3. Відтворюваність як здатність повторюватися в цілісному, стійкому, фіксованому вигляді.
4. Інформативність як придатність до передачі інформації.
5. Здатність до узагальнення, відображену в можливості знака репрезентувати не лише конкретний референт, а й клас однорідних референтів.
6. Комбінаторність як властивість до сполучення з іншими знаками.
7. Довільність відносно позначуваного.

8. Немотивованість / мотивованість іншими знаками мовного коду тощо» [55, с. 123].

Упорядники «Енциклопедичного словника символів культури України» зазначають, що символ характерний такими ознаками: інтенсивність (намір, мета мовця), образність, мотивованість, дейктичність, психологічність, імперативність [29, с. 6].

О. Сімович основною рисою вербального символу називає традицію слововживання [57, с. 112], а також культурний аспект: «Представник іншої національно-мовної культури не зможе „прочитати“, „побачити“ цього контексту поза межами національної культури <...> символ потребує умов для свого існування та розвитку, він „поглинає“ не тільки контекст культури, а й кожний новий контекст, у якому його вжито» [57, с. 112–113]. Далі дослідниця продовжує свою тезу та зазначає про важливість усвідомлення реципієнтом відмінностей культурних традицій: «...розуміння символу в тексті залежить від того, що реципієнт усвідомлює відмінність культурних традицій, та від його спроможності адекватно інтерпретувати символи іншої культури» [57, с. 114].

Актуальним у мовознавстві залишається питання систематизації та класифікації слів-символів. Різні погляди на дослідження вербального символу та його характерних ознак ускладнюють виокремлення єдиної класифікації. М. Дмитренко у праці «Символ. Символіка. Фольклор» зазначає про такі типології мовних символів: «універсальні, специфічні, випадкові, первісні, архетипні, міфологічні, колективні, індивідуальні, релігійні, національні, міжнародні, ідеологічні, математичні, ліричні, графічні, стрижневі, основоположні, похідні, периферійні» та інші [25, с. 22].

Окрім цього, упорядники «Енциклопедичного словника символів культури України» подають реєстр словника, містить інформацію про такі символи: «поселення та житла українців; народного одягу; громадського побуту; основних галузей господарства; астрономії; народної міфології та демонології; язичництва, християнства; атмосферних явищ, географічних назв; чисел, геометричних фігур; геральдики, нумізматики, архітектури; усної

народної творчості; народних звичаїв, обрядів, вірувань, традицій, ігор; частин людського тіла; запорозького козацтва; слів, мови, мовлення, алфавітів; творів художньої літератури» та інші [29, с. 3–4].

Дослідниця Г. Барилова подає класифікацію слів-символів за походженням, серед яких виокремлює:

1. «Архетипні – вихідні, основоположні, що супроводжують людину споконвіку (вогонь, вода);
2. Біблійні, що мають християнські корені (апостол, фарисей, храм, хрест, Гоморра);
3. Космогонічні, пов'язані з давніми уявленнями наших предків (сонце, зірки);
4. Символи довкілля (ліс, море, пустеля, болото);
5. Символи-назви явищ природи (хмара, вітер, буря, грім, сніг);
6. Рослинні слова-символи (мальва, ружа, тополя, смерека);
7. Символи-назви істот (ластівка, зозуля, сокіл, ведмідь, ягня);
8. Символи-назви предметів навколишньої дійсності (поріг, намисто, золото, люлька)» [2, с. 99].

Класифікацію слів-символів подає мовознавець В. Кононенко. За рівнем символізації дослідник розрізняє три групи слів-символів: «1) слова-символи, що знайшли широке розуміння всіма членами певної національної спільноти, їх легко відрізняють у цьому значенні в контексті різного стильового призначення, послідовно використовують як символи в художніх творах протягом достатньо тривалого періоду; 2) слова, які можуть сприйматися як символи з урахуванням їх уживання в обмеженому мовленнєвому середовищі, у тій чи іншій соціальній групі; їхнє використання зумовлене фоновими знаннями людей певного соціального об'єднання; 3) слова, що їх лише за умов конкретного вузького вживання усвідомлюють як символи; таке функціонування зумовлене авторською волею» [38, с. 61]. Зауважує вчений і про «існування слів-символів, що відбивають культурно-регіональні й етнічні особливості і сприймаються з більшою або меншою вірогідністю мешканцями інших регіонів і народом загалом» [38, с. 62].

За тематичним принципом він виокремлює: архетипні слова-символи, біблійні слова-символи, словесні символи-міфологеми, космогонічні слова-символи, довкілля в словах-символах, символи-назви явищ природи, рослинні слова-символи, орнітологічні слова-символи, анімалістичні назви-символи, антропологічні слова-символи, предметні назви-символи та абстрактні назви-символи [38]. Саме цю класифікацію ми використовуємо у нашому дослідженні як основну.

Актуальними для наукового вивчення є функції мовного символу в художньому тексті. Т. Горчак, наприклад, наголошує на основних функціях словесних символів у ліричному тексті. Серед них дослідниця виокремлює: репрезентативну, текстотвірну, комунікативно-прагматичну та когнітивну функції [18, с. 23].

Дослідники В. Ужченко та Д. Ужченко вважають, що символи виконують такі функції:

1. «Роблять видимими ідеї людини, передають глибокі й давні думки про саму людину, її менталітет.
2. Будучи простими, надзвичайно насичені інформацією.
3. Часто багатозначні (навіть до протилежного).
4. Мають здатність часткове підносити до високого ступеня узагальнення» [66, с. 62–63].

Як показують проаналізовані наукові джерела, сьогодні символ трактують «як предметний або словесний знак, який опосередковано виражає сутність певного явища» [2, с. 94]; як «художній образ, який умовно відбиває яку-небудь думку, ідею, почуття» [31, с. 537]; як «умовне позначення якогось предмета, поняття або явища» [59, Т. 9, с. 174]. У нашому дослідженні ми розуміємо мовний символ як слово (словосполучення), що має знакову природу, структурно містить пряме значення і водночас побудоване на дії метафори та метонімії (образність), трактування якого неможливо досягнути без фонових знань національного контексту.

Отож, поняття мовного символу актуальне в сучасних лінгвістичних дослідженнях з погляду вивчення його знакової природи, семантичної

характеристики, національної й індивідуально-авторської конотації, функційності в художньому тексті та значення в мовній картині світу.

1.2. Аспекти дослідження мови творів Бориса Гуменюка

Борис Гуменюк – сучасний письменник та військовий, «активний учасник національно-громадянського руху межі 1980–1990-х років, Помаранчевої революції та Революції гідності» [9, с. 89]. У 2014 році він приєднався до батальйону «Азов» та під позивним «Кармелюк» і вирушив захищати й оберігати територіальну цілісність нашої держави в зону бойових дій. Того ж року його призначили заступником командира батальйону «ОУН». Творчий доробок автора здебільшого зосереджений на подіях війни. Письменник відомий своїми збірками «Блокпост», «Вірші з війни» та «100 новел про війну».

В інтерв'ю від 18 березня 2015 року Б. Гуменюк зізнався, що пішов на фронт добровільно, оскільки не міг стояти осторонь та спостерігати за свавіллям, яке коїть держава-терорист. 22 червня 2014 року він потрапив на Донбас. Почувши про втрати українських військовослужбовців, письменник вирушив на Схід, проходячи службу у батальйонах «Азов» та «ОУН» [63].

Проаналізувавши не лише твори Б. Гуменюка, а і його інтерв'ю, робимо висновок, що поет – людина із чіткою та твердою патріотичною позицією. На одній із презентацій книг він зазначив, що століттями ворог у нас один – російська федерація. І, на жаль, нам не під силу змінити географію, тому наш ворог буде нашим сусідом завжди і намагатиметься нас знищити. Принцип у Б. Гуменюка один: краще загинути на полі бою зі зброєю, ніж жити так, як того хоче ворог [50].

У своїх інтерв'ю поет часто і сам оцінював свої дії та творчість. Він зазначав, що його вірші – не література, а війна: «Суть кожної поезії – реалістична. Події, які відбувалися, записував віршем. Знав, що маю зафіксувати цю мить, щоб не забути самому і не дати забути іншим» [39].

Б. Гуменюк часто проводить аналогію між війною та літературою. Автор стверджував, що для нього писати про війну – це «саме так, як іде

танк. А він іде прямо, і в тому рухові немає ніякої метафори, яскравого образу. І часто той танк може переїхати тебе, і твого побратима. І ти бачиш, як прискає кров» [19]. Письменник влучно акцентував увагу на мовному питанні, де знову провів чіткі паралелі між обома справами його життя: військовою та літературною. Його позиція чітка та зрозуміла: він наголошував на тому, що «мова – це зброя і, ймовірно, один із найважливіших засобів оборони» [50]. У своєму інтерв'ю від 2016 року Б. Гуменюк зазначив, що в разі повномасштабного вторгнення росії в Україну – країні-агресору настане кінець [19]. Також ще тоді автор частково передбачив розвиток подій у нашій країні та зазначив, що, на жаль, всі втрати ще попереду і нам варто готуватися до повномасштабного вторгнення, що триватиме не один рік. Але, як далі каже Б. Гуменюк, саме тоді ми звільнимо і Донбас, і Крим, а росії, як держави, більше не існуватиме [19].

Борис Гуменюк – людина честі та слова, яка має чіткі переконання та принципи. На жаль, станом на жовтень 2024 року відомо те, що письменник зник безвісти. Про це розповів музикант та військовий Ігор Двигало у своєму інтерв'ю для Укрінформ. Він зазначив, що разом з Б. Гуменюком перебував у Кліщіївці, де під час евакуації почався мінометний обстріл, у результаті якого залишилась лише одна людина з усього підрозділу: «Ну і тіл немає. Тому є надія, що все ж таки Борис Гуменюк і ще кілька людей десь потрапили в полон, бо те село поки, на жаль, не під Україною» [48].

Літературознавці та дослідники творчості Б. Гуменюка вважають його винятковою постаттю в сучасному українському літературному процесі. Літературознавець М. Слабошпицький зазначив, що Борис Гуменюк «переїхав танком усю українську поезію і тепер буде українська поезія до Гуменюка і після Гуменюка» [62].

Досліджуючи творчість письменника, В. Матвієнко зосереджує увагу на тому, що автор «свідомо уникає літературщини, акторства, створивши якісно новий тип художнього відтворення дійсності. Тексти письменника визрівали безпосередньо під впливом його емпіричного досвіду на фронті,

адже він добровільно пішов захищати нашу країну від агресії Росії» [46, с. 220].

Читати тексти Б. Гуменюка співвідносно з тим, що й самому на власні очі побачити страшну картину з першої лінії фронту. Він фіксує, свідчить, задокументовує на папері всі злочини ворога. Б. Гуменюк зазначав: він записував кожен пережитий досвід на фронті. Як журналіст фіксує документальні свідчення, – письменник пише свою правду в художньому обрамленні, яка залишиться «як документ через 10 чи 100 років» [63].

Погоджуємось із тезою І. Ребрик про те, що Борис Гуменюк – видатний письменник сучасності: «Писано-переписано множество слів і сторінок. А достатньо його <Гуменюка> одного. Навіть забагато для одного життя, для однієї смерті. Отже, Бог послав нам велику війну, божевільне випробування. Ми його, може, й не подужали б. Але прийшов Гуменюк і перепровадив нас на інший берег. Звідти все добре видно. Все, що за нами. Усе, що трапилося з нами на хитавицях війни... Війна дала нам Гуменюка» [65].

Особливий стиль Бориса Гуменюка – те, що впізнаєш із легкістю. Він як справжній військовий творить стримано, гостро, без прикрас та намагань приховати. Автор висвітлює події такими, якими вони є, водночас саме відверта правда відчиняє двері в серце та душу письменника: «Саме це показує весь трагізм подій, адже відчувається, як слова ллються з самої душі автора, ніби тихенько, але в той же час вже боляче від крику. Ніби спокійно, але емоції не вщухають» [15].

Мова творів Б. Гуменюка є зрозумілою для всіх українських читачів: від науковців до солдатів. Висвітлюючи авторське осмислення подій Майдану та війни, він транслює свій пережитий досвід як безпосереднього учасника, а також зазначає про важливість цих обставин у контексті боротьби українців за незалежність.

Зі слів автора, розповідати про війну можна безкінечно, адже на фронті весь час щось відбувається, навіть якщо здавалося нічого не відбувається. Часом, як зазначав письменник, йому навіть самому важко перечитувати його твори, оскільки вони надто детально репрезентують реалії війни: «Це все

передати важко, написати, половину своїх віршів не можу перерхувати, це так болить» [63].

Збірка автора «Вірші з війни» викликала гучний резонанс та набула неабиякого розголосу. У ній вперше цілком правдиво та відверто описано події новітньої російсько-української війни. Літературознавець Я. Поліщук наголошував, що: «Б. Гуменюк запропонував свою версію “окопної правди”, одягненої в поетичні шати» [52, с. 11].

Письменник зазначив, що спершу свої нові вірші він поширював на сторінці в соціальній мережі «Facebook», практично з передової. Тексти швидко набули популярності серед користувачів, а також отримали тисячі «лайків» і «репостів». Відтак у поета виникла ідея створити книжку [41]. Спочатку Б. Гуменюк скептично ставився до написання віршів: «Поезія – це щось дитяче – так я собі легковажно думав, – а я ж серйозний письменник. Аж раптом із першого дня на війні, коли я ще толком не втямив, що зі мною і де я є <...> пішли оці незрозумілі тексти, писані наче у стані афекту» [58].

Пізніше саме задля кращого та точного розуміння настрою збірки, поет обирає, на його думку, найвиразнішу форму вираження віршованого твору, а саме – верлібр. Як зазначав Б. Гуменюк на презентації своєї збірки у Києві 22 жовтня 2015 року: «Не вірш, а текст: за формою – верлібр, за змістом – новела. Іноді виходить верліброновела, іноді – новеловерлібр» [16]. Автор обґрунтував вибрану віршову форму для своєї поезії, зазначивши, що писати про війну неможливо римованими рядками. Завдяки верлібру йому вдається створювати прості та водночас чесні й чіткі тексти. Також письменник наводить цікаве порівняння обраної віршової форми із тим, як їде танк, летить куля чи вибухає снаряд [50]. Б. Гуменюк зазначив, що писати про війну – це не створювати поезію без сенсу, проте зі значною кількістю метафор та інших стилістичних прийомів, надмірність яких часто можна зафіксувати у творчості інших авторів. Водночас за таке письменнику кортить дати прикладом в зуби всій сучасній літературі [58].

Погоджуємось із тезою про те, що «аби почути, як б'ється серце сучасного фронтового вірша, варто прочитати поезії Бориса Гуменюка» [15].

Н. Головченко виокремлює основні риси поезії Б. Гуменюка, серед яких: «їх стишений ритм (щоб добре чулося), безпунктуаційність (щоб не відволікатися), неримованість (щоб не прицінюватися), які допомагають зосередитися на головному – змістові. А ще – сприйняти найсуттєвіше – правду. І відчутти найзначиміше – ціну, яку платимо за свободу. Свою. І всієї країни» [15].

Дослідник творчості Б. Гуменюка Т. Пастух окреслив важливі ідейно-сміслові напрями у збірці «Вірші з війни». Серед них він виокремлює:

1. «Війна, що несе смерть, розпад, знищення; вона є шокуючим та страшним життєвим досвідом, який “випалює” людське в людині.
2. Війна народжує воїнів, які опановують професійне вміння вбивати; і водночас вони не є вбивцями, а є власне воїнами – з відповідним кодексом честі та поглядами на життя.
3. Війна хоч і ознаменовує тотальну смерть, знищення людського в людині, та щось живе та людяне таки залишається; залишається із надією «прорости» у майбутньому» [51].

У мовознавчих дослідженнях текстів Бориса Гуменюка звертають увагу на образність та символічність його авторської манери.

М. Стечик акцентує увагу на тому, що здебільшого Б. Гуменюк оперує власне традиційними, загальнонаціональними образами та символами для української культури, проте з іншого ракурсу та вже з новими сенсами: «Класичний набір поетизмів у «Віршах з війни» досить обмежений (хата, місяць, земля, ромашка, соняхи, яблуна, груша, шовковиця, чайка, круки, зозуля, солов'ї тощо), але емотивна дія – вибухова» [61, с. 349].

Збірка «Вірші з війни», як влучно зауважує згадана вище дослідниця, – «квінтесенція думок, почуттів та емоцій щодо війни на сході і є першою поетичною спробою досягнути цю нашу нову драматичну дійсність» [61, с. 344].

У збірці «100 новел про війну» зібрані короткі тексти, у яких Б. Гуменюк продовжив ділитися з читачами воєнними рефлексіями. Новели, розміщені в книзі, невеликі за обсягом – дві-три сторінки. Та це, як зазначив

автор: «Жарина, вихоплена з вогню і якщо прочитати всі ці 100 жарин, то можна отримати загального візію війни. А там горить, реально палає і дуже сумно й боляче, що цей вогонь наші солдати гасять своєю кров'ю, бо немає іншого способу погасити її» [50].

Збірка прозових творів «100 новел про війну» влучно відтворює реалії боротьби українців проти російських загарбників. У новелах читач фіксує все, що пов'язано з війною: «війна – це обставини, в яких знаходяться герої новел, а самі новели – вони про людей, про країну, про честь і гідність, про людяність, про героїство. Про все, що буває на війні» [36].

У своєму творчому доробку Б. Гуменюк увиразнює образ війни, поєднуючи брутальність із пронизливою ніжністю текстів, завдяки яким у реципієнта виникають нові асоціативні образи [14]. Н. Головченко в цьому аспекті проаналізувала новелу «Вона», що за змістом є брутальним текстом, однак назва ідентична із найменуванням пісні Тараса Чубая / Костя Москальця: «В порівнянні брутальної та романтико-символічної аур цих творів увиразнюється образ війни. Читач відчуває, як чисте і світле несумісне із місивом жорстокості і бруду» [14].

Про поєднання маскулінності й глибокого ліризму в прозі та поезії Б. Гуменюка зазначила й С. Бирик. Дослідниця акцентувала увагу на тому, що емоційності текстам автора додають саме рослинні образи, що є символами життя: «...конкретно-чуттєві образи зі світу рослин – соняхи, калина, акація, шовковиця, бузина, тополя, ромашка... Вони – символи ЖИТТЯ, що триває попри війну» [3, с. 32].

У новелах збірки Б. Гуменюк згадує про своїх побратимів та посестр, з якими йому довелося пройти саме пекло цієї війни: «у текстах фіксуємо згадки про Василя Сліпака (Міф), Василя Кіндрата (Кіндрат), Андрія Юргу (Давид), медсестру Ірину Іванюш (Лютик), яка підірвалася на міні і їй відірвало ноги. З усіма цими людьми Бориса Гуменюка пов'язує війна і багато добрих спогадів, якими ділиться з усіма, щоб зберегти пам'ять про них» [50].

Важливою для нашого дослідження є збірка Б. Гуменюка «Блокпост», що, як зазначають дослідники, суттєво вирізняється на тлі творів про війну інших митців [46, с. 220]. У ній автор зафіксував усі пережиті події та відчуття у формі щоденника. Сама ж збірка поділена на 2 розділи: «2014. Революція гідності. Перший рік війни» та «2015. Революція гідності. Другий рік війни», а внутрішньо тексти розташовано за хронологією подій та підписано датами (22 січня 2014 року – 3 січня 2016 року). Саме завдяки такому прийомові автора ми можемо стверджувати, що збірка «Блокпост» належить до non-fiction літератури. Як зазначає В. Матвієнко, основними ідеями та настроями збірки «Блокпост» є збереження самоідентифікації української нації, консолідація сил та боротьба проти зовнішнього агресора [46, с. 220].

Воєнній ліриці та прозі Б. Гуменюка, а також його записам із мережі «Facebook», властиве зображення подій з особливою експресивністю. Автор не намагається добирати слова, правдиво зображуючи реалії сучасної війни та подій Майдану. Погоджуємось зі словами Н. Герасименко, що сторінки зі збірки «Блокпост» «насичені сучасними українськими реаліями й колоритом, стисло й виразно передають відчуття війни чоловіком-воїном, якому на рівні архетипу закладено обов'язок захищати свою землю» [11, с. 85].

Літературна критикиня Н. Головченко вказала на особливу інтонацію текстів Б. Гуменюка. У рядках автора домінує епічний спокій і журлива елегійність [14]. Також дослідниця підкреслила індивідуальну манеру письма митця, виокремивши такі основні аспекти та головні риси його творчості:

1) «стримана емоція – журливий епічний спокій чоловіка-воїна, у якому на рівні архетипу закладено обов'язок захищати свій дім, свою землю;

2) пронизливі деталі, котрі вриваються у душу читача образ цієї війни, але не знищують, а навпаки, – живлять і зцілюють зневірені душі глибоким співпереживанням;

3) модерна форма, що відповідає українському динамічному часу, але за змістом і глибиною не поступається філософським трактатам;

4) верлібр, вірші у прозі, новели, образки про людину на війні, про реалії війни, про емоцію війни. Своєрідний ритм нерозлогого речення;

5) український колорит: у простій, навіть побутовій образності й мові проступає образ пересічного українця з нормальними людськими цінностями, звичайними іменами, сталими традиціями;

6) класичні традиції – епічний гомерівський спокій автора-воїна і потужний вплив на емоцію читача» [13].

Особливості мови творів Б. Гуменюка окреслила М. Стецик, зокрема такі:

1. Відсутність високоестетичних мальовничих образів та метафор.
2. Масиви нелітературної і нецензурної лексики.
3. Граничний, до фізичного шоку, натуралізм [61, с. 350].

Борис Гуменюк – винятковий автор, який показав сучасному читачеві події новітньої загарбницької війни в художньому обрамленні та продемонстрував усю правду прямо з першої лінії фронту. Він інформував про бойові дії, зобразив людину у війні та війну в людині, звеличив патріотизм та прославив єдність українського народу.

Висновки до розділу 1

У сучасних мовознавчих дослідженнях актуальне поняття мовного символу із семіотичного, етнокультурного, лінгвостилістичного аспектів. Науковці відзначають знакову природу символу, особливе національне значення для етнічної ідентифікації, розглядають різні принципи систематизації та класифікації символу, акцентують увагу на важливості функцій символу в художньому тексті. У нашому дослідженні ми розуміємо мовний символ як слово (словосполучення), що має знакову природу, структурно містить пряме значення і водночас побудоване на дії метафори та метонімії (образність), трактування якого неможливе без фонових знань національного контексту.

Для виокремлення символу в художньому тексті ми взяли до уваги такі основні функції та ознаки символу: робить видимими ідеї людини, передає

глибокі й давні думки про саму людину, її менталітет; будучи простим, надзвичайно насичений інформацією; часто багатозначний (навіть до протилежного); має здатність часткове підносити до високого ступеня узагальнення.

Ми зосередили увагу на творчому доробку Бориса Гуменюка, зокрема його збірках «Блокпост», «Вірші з війни», «100 новел про війну» і виокремили особливості стилю письма автора, з-поміж яких: стримана емоція, пронизливі деталі, модерна форма, верлібр, український колорит та класичні традиції, а також окреслили основні риси мови творів письменника: відсутність високоестетичних мальовничих образів та метафор; масиви нелітературної і нецензурної лексики; граничний, до фізичного шоку, натуралізм; зображення подій з особливою експресивністю; поєднання маскулінності і глибокого ліризму.

РОЗДІЛ 2

ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МОВНИХ СИМВОЛІВ У ТВОРЧОСТІ БОРИСА ГУМЕНЮКА

Сучасний український літературний процес активно та доволі швидко відреагував на події сьогодення. У творчості новітніх письменників яскраво висвітлена тема російсько-української війни. Як зазначає літературознавець Я. Поліщук: «Воєнна тема в сучасній українській літературі лише розгортається, і в найближчі роки можемо сподіватися від неї значних та самобутніх творів. Бум воєнної літератури в Україні свідчить про мобільність культури слова, її прагнення і вміння адекватно відповідати на виклики сього дня» [53, с. 9].

Криваві події Революції гідності, війни на Сході та повномасштабного вторгнення окупантів на терени нашої країни цілком підготували читача до сприйняття страшних рядків сучасних авторів, що вже описали (та ще опишуть) зміни не лише в історії України, а й в свідомості кожного з нас.

Л. Горболіс зауважила, що буремні події нашого сьогодення змінили українських письменників та читачів: «Вступаючи в діалог із читачем, сучасний автор має спільні з ним погляди, наприклад, щодо агресії Росії, а отже, приймає ідейно близький йому світ творів» [17, с. 126], а реципієнт «приймає ці тексти, позитивно реагує на тему, схвалює стиль, художню концепцію героя і є активним учасником українського літературного процесу» [17, с. 126].

Г. Білик наголосила, що прочитання текстів сучасних авторів, у яких порушено тему подій т. зв. АТО та Революції гідності дозволить «побачити важку правду війни в її множинній інтерпретації, <...> зауважити в них традиційне й новаторське – на рівнях жанру, поезики, стилю; досягнути їхнє потужне, глибинно-формувальне ідейне багатоголосся, пробуджене до життя генієм народу на екзистенційному зламі» [9, с. 89].

Яскравим виражальним засобом сучасної воєнної прози та лірики в Б. Гуменюка зокрема є функціонування лексем із символічним значенням, які ми проаналізували й покласифікували за тематичним принципом.

2.1. Архетипні символи

Архетипні символи – це символи, «засновані на найдавніших міфологічних або первинних несвідомих уявленнях про світ, з прихованим перенесенням» [64, с. 122]. До архетипних символів зараховують лексеми *земля, вода, кров, хата, хліб, вогонь* та ін.

Саме *архетипним* мовним символам належить особливе місце у творчому доробку Бориса Гуменюка, адже вони найчіткіше репрезентують читачеві реалії війни.

Одним із найчастотніших символів у досліджуваних контекстах є **кров** («червона рідина, яка, циркулюючи в замкнутій кровоносній системі організму, забезпечує живлення його клітин і обмін речовин у ньому» [59, Т. 4, с. 358]). У текстах Б. Гуменюка **кров** набуває символічного значення «смерті, агресивних намірів, війни, помсти» [29, с. 414]: *Лише кров і трохи неба. Але неба кожного разу менше. Кров розтікається. Поглинає небо. Кров заливає все* [23, с. 52]. *Здрігаюся / На слові кров усе згадую / Кров усе пам'ятає / Кров має власну біль і пам'ять / Щойно крові було по коліна / А зараз її по шию / Нічого крім крові / Війна* [22, с. 74]. *Літописці не шкодуватимуть для нас червоного. Вони скажуть, що спочатку було слово. Не вірте. Спочатку була кров* [21, с. 301]. *Поки дійшли до кінця / Мій білий вірш став червоно-чорним / Чорне – це наша земля / Але чорним позначають зло недруга горе біль / У чорного може бути безліч інших варіантів / Натомість у червоного вони відсутні / Червоне – це завше кров* [22, с. 36]. Кольорова гама землі і крові стала натяком на червоно-чорний стяг, який сьогодні є символом боротьби українців з окупантами. Б. Гуменюк підтверджує нашу думку словами: *Тим часом мій білий вірш / Червоним чорніє / Як повстанський прапор нашої боротьби* [22, с. 35].

Червоний та **чорний** кольори завжди були особливими для українців та мають свою семантику, яку Б. Гуменюк підкреслює в рядках своїх віршів. **Червоний** символізує «кров, кровопролиття, вогонь, рани, війну, жорстокість, лють, смерть. Червоним представлені всі сторони життя: з однієї – повнота життя, свобода й енергія; з іншої – ворожнеча, помста й агресивність» [29, с. 860]; на останньому наголошує поет у таких рядках: **Червоне** викликає тривогу / Натякає на кров – / Кожною краплею кричить до нас з полотна / Не треба забувати – у нас війна / Щоб потім не звинуватили в міщанстві та байдужості [22, с. 173]. **Чорний** – «символ заперечення і відчаю, символ злих, деструктивних сил» [29, с. 869]. Автор звертається до цієї кольорової гами в такому контексті: Далі **червоне** перетікає в буре / Буре – це фактично чорне / **Чорне** – це вже земля! / В землю перетікаємо ми / (Натяк на смерть) / Всі там будемо [22, с. 173].

Б. Гуменюк пише: Колись минеться ця війна / Колись ми минемося / чи – загинемо / Мені більше подобається «загинемо» / У цьому житті прибирає якийсь сенс / Це бодай красиво / Наші юні вдови і поети гірко оплакуватимуть нас / Одягнуть в **чорне** слова і тіло [22, с. 95]. Негативного стилістичного забарвлення набуває **чорний** колір і в таких рядках: Поступово мій білий вірш міняється на лиці / Рядки беруться **чорним** від люті [22, с. 32]. Аналізовані лексеми в зазначених вище контекстах транслюють семантику смерті, розпаду, болю, тривоги.

Вражає контекст, де Борис Гуменюк «підсумовує» побачене за три роки війни: За три роки війни, мені здавалося, я бачив усе. Горе скалічених, гори вбитих. Бачив хлопця, якому товариш у розпал бою намагався притулити до тіла відірвану вибухом руку, бачив ворога, у якого заклинило зброю, і він хотів здатися, але мій напарник спокійно дорізав його ножем (була середа, а в середу ми полонених не беремо), бачив придурків з автоматами, які відрізнялися від звичайних придурків – лише автоматами, бачив філігранно прострелені голови, аж хотілося їх намалювати, бачив **чорну** брехню, **чорну** зраду і **чорну** кров. Бачив, як сміється смерть, – красиво, білозубо, на всю свою **чорну** пащу. Бачив, як відважні люди сміялися їй у відповідь [23, с. 270].

У наведених рядках автор згадує **чорний** колір, і всі жахи російсько-української війни Б. Гуменюк асоціює саме з ним. Цікавим є рядок, де письменник згадує білозубу смерть, що широко усміхається на всю свою **чорну** пащу. Така антитеза є однією з найголовніших протиставлень «чорне – біле», що символізує «негативне та позитивне, два світи» [29, с. 66].

Особливої семантики набувають **червоний** та **чорний** кольори, якими забарвлений наш революційний стяг:

– *Значить, наш бойовий **червоно-чорний** прапор майорить над рейхстагом?*

– *Ви, мабуть, хотіли сказати «над кремлем»?*

– *Авжеж, – передражнив дід* [23, с. 163].

Б. Гуменюк іронізує, прирівнюючи російський кремль до рейхстагу – «парламенту у Німеччині до 1945 року» [59, Т. 8, с. 492]. Жовто-синій прапор символізує державність, українську соборність, а червоно-чорний — українсько-революційний прапор. І він символізує «боротьбу, опір, несприйняття того, що зараз відбувається і рух вперед» [73]. Особливої семантики цим рядкам додає історичний підтекст: 9 травня на куполі рейхстагу встановили червоний прапор. Наш червоно-чорний стяг, який майорітиме над кремлем, теж символізуватиме перемогу над ворогом.

Символ **кров** у текстах Б. Гуменюка має значення «життя, душі» [29, с. 414], якою українські воїни платять за свободу: *Бачив як він пітніє під вагою обладунків і зброї / Важкої роботи воїна-вбивці / Як він падає поранений / Як **кров** і життя витікають з його рани / Як він конає* [22, с. 21].

Також «пролита **кров** – символ жертвоприношення» [29, с. 414]: *Ми взяли до рук зброю, щоб берегти Вітчизну. Вас. І себе. Тепер вона освячена боями та **кров'ю*** [23, с. 129]. Українська земля «освячена кров'ю» наших найкращих синів та доньок. Усіх людей, що без страху стали на шлях війни та віддали своє життя, принесли його в жертву заради перемоги. Символічного значення жертвоприношення набуває лексема **кров** і в цьому контексті: *...він віддав мені своє останнє тепло. Спершу я намагався*

ухилитися від того потоку **крові**, але в мене нічого не виходило. Я просто-таки купався в **крові** ворога – незнайомого чоловіка, я чув голос його **крові**; уперше в житті я чув, як говорить **кров** [21, с. 276].

Цікавими є рядки, де автор порівнює **кров** ворогів та **кров** наших захисників: *Ти цейво, Кармелюче, сильно не парся. Як там казав клясик? В **крові** ворогів ти миєш руки, в **крові** друзів – брудниш* [23, с. 4]. Б. Гуменюк проводить паралель за допомогою наголошування аналізованої лексеми: він зосереджує увагу на відмінності наголосу слова «**крові**» в українській та російській мовах, щоб відрізнити ворожу **кров** від своєї: *...ми живемо всередині пророцтва, наче в роті того чувака з картини Мунка: війна, сепари, мордор, Піски, бойня, в одних руки по-лікті в **крóві**, інші по-коліна в **крові*** [23, с. 75].

Символ **землі** є важливим складником мови творів Бориса Гуменюка. **Земля** («верхній шар земної кори» [59, Т. 3. с. 557]). Символічне трактування аналізованої лексеми фіксуємо у словнику В. Жайворонка: «З давніх-давен (ще з язичницьких часів) земля шанувалася та обожувалася як мати, що родить (дає) людям усе, потрібне для життя, і забирає до себе по смерті» [31, с. 243–245]. Таке символічне значення – «земля – мати» – фіксуємо в рядках: *Земля. Мама. Мати. Вона тебе на дотик знає, на запах, впізнає серед тисячі, вилизує, як звірина з малюків* [23, с. 70]; *Прогримів черговий вибух, і солдат відчув її ще ближче, на собі, в собі, кожною клітиною, серцем. Земля огорнула його чорною крижмою, як своє дитя, з усіх боків, наче дбайлива мати* [23, с. 55]. **Земля** – те, що треба захищати за будь-яку ціну, те, що дає життя і водночас стає останнім прихистком воїна: *Я дивився в очі землі / В її чорне люстерце / Я вже бачив там свою смерть / Якби не твоє серце* [22, с. 13]; *Коли копаєш землю / Коли щодня копаєш окоп чи траншею / Пригоріцями вигрібаєш цю дорогу й ненависну землю / Кожна друга пригоріца засипається тобі в душу / Вона скрипить у тебе на зубах / Ти ламаєш до неї нігті / Зрештою – у тебе немає і ніколи не буде іншої / Ти залазиш у неї як в лоно матері / Тобі в ній тепло й затишно / Ти раніше ніколи не відчував її так близько як зараз / І стаєте ви суть одно* [22, с. 15].

Земля є символом «матері-годувальниці; Вітчизни» [29, с. 287]: *Земля відторгала його. Намагалась поглинути його. Воліла разом з ним провалитися в безодню. Він оскверняв її. Зробивши в ній сховок, залишався їй чужим, як потворний плід, який вона, згвалтована, викинула у світ багато років тому. Вона не була і не хотіла бути йому матір'ю. Ні в **землі**, ні на землі, ні поряд з нею йому місця не було. Колись вона народила його – свого ворога. Мого ворога. Його. І ось тепер душила його. Вона душила його у своєму лоні, наче диявольський плід. Мені здається, земля, таким чином, вирішила відплатити йому за все: за мене, за тебе, за себе, за кожного з нас, за нас усіх* [23, с. 58]. У наведеному контексті автор пише про українця, який виявився зрадником, і долучився до армії ворога. Рідна земля відштовхує від себе тіло «сина», який перейшов на бік країни-агресора та загинув за її інтереси.

У творчості Б. Гуменюка *земля* набуває символічного значення захисту, спокою, місця безпеки для наших військових: *Він теж притискався до неї усім тілом, сподівався, що вона захистить його – бо до кого ще, як не до **землі**, було йому у цьому світі горнутися та притискатися?* [23, с. 54]; схоже значення фіксуємо в таких рядках: *Перебування в **землі** дає оманливе відчуття комфорту і безпеки* [23, с. 19]; *Наші – в **землі**. Щоб ми робили, якби у нас не було **землі**. В **землі** вони їх не знайдуть* [23, с. 21]. Автор прирівнює землю до лона матері як прихисток, місце, яке слугує певним оберегом для кожного бійця: *Мій одвічний невгамовний ворог / Заважає мені спати / Починає стріляти довгими затяжними чергами / Він розстрілює і вбиває мій сон / Коли він стріляє / Моя **земля** розступається / Дає мені прихисток / Мій ворог не знає що моя **земля** зі мною заодно* [22, с. 55].

Упорядники «Енциклопедичного словника символів культури України» стверджують: «До *землі* український народ почуває глибоку повагу, яка часом межує з обожненням» [29, с. 287]. Про те, що рідна *земля* є чимось сакральним, могутнім та особливим, указує і Б. Гуменюк: *Балакають, ніби людина на вісімдесят відсотків з води складається, – голос в'яже до купи кінці бесіди, наче ткаля нитки, – не знаю, як там люде, але українець на*

вісімдесят відсотків складається із **землі** [23, с. 71]; Українська **земля** пов'їдалась в мої долоні – ми щодня двигаємо українську **землю** на своєму горбі. А коли вмираємо, то стаємо українською **землею** [23, с. 101].

Земля у творах Бориса Гуменюка – це символ того, за що варто невпинно боротися; те, що варто оберігати всім своїм єством: *Солдат бовтався посеред світу, посеред війни, наче крихітне суденце посеред бурхливого океану. Він вже давно втратив відчуття простору, часу, світла, відчуття неба і навіть того, хто на ньому живе. Втратив те, чого за жодних обставин втрачати не мав, – відчуття хисткої палуби. Єдине, чого він не втратив, – це відчуття **землі**. Відчуття **землі** було гостре, солодке, запаморочливе. Він ніколи її не мав так близько, ніколи так глибоко не відчував, як зараз. Лише від такого відчуття **землі** можна було сповна відчувати себе людиною, чоловіком, землянином, її оборонцем, солдатом* [21, с. 327–328].

Серед архетипних мовних символів у творчості Б. Гуменюка фіксуємо **вогонь** («розжарені газы, що виділяються під час горіння й світяться сліпучим світлом; полум'я» [59, Т. 1. с. 715]). В автора **вогонь** символізує зброю, руйнівну силу, яка здатна завдати шкоди та болю: *Стає дико страшно. І якось трохи жаль себе. Якщо він побачить нас – переріже **вогнем** навпіл* [23, с. 20]; *Неможливо слухати як кричать / І згорають у **вогні** ховрашки / Як розбігаються у різні боки миші / А **вогонь** на пару з війною / Наздоганяє і зжирає їх / Бо **вогонь** і війна ненаситні* [22, с. 39]; *Усе перемелене / Усі покусані війною / Усе над'їдене **вогнем*** [22, с. 81].

Також **вогонь** символізує «перетворення і переродження, очищення від зла» [29, с. 141]: *Доведеться чекати ранку і перших променів сонця / Щоб пересвідчитись / А доти тримати кругову оборону / Зберегти хоч тих що zostалися / Відсікати темряву **вогнем*** [22, с. 167]; схоже трактування застосовуємо і до такого контексту: *Він, мабуть, думає, що я розумію. Як країна, котра пройшла очищення **вогнем** Майдану і **вогнем** війни, знову перетворюється на «відстійне Єнакієво»? Єнакієво – воно на те є, щоб красти: корисні копалини, землю, бюджет, дитяче харчування, інсулін, гроші*

на армію, кошти на реабілітацію скалічених війною бійців, теперішнє, майбутнє, історію і здавалося б, такий непотріб, як використані бюлетені [23, с. 210]. Борис Гуменюк апелює до символу **вогню** у значенні очищення і переродження, тому що буремні події 2014 року стали моментом зламу в новітній історії України.

Також можемо трактувати **вогонь** як зброю. У руках противника – це зброя, якою вбивають та знищують усе на нашій землі: *В садах облітають недозрілі яблука / Падають додола зрізані вогнем китиці винограду / З будинків злітають дахи* [22, с. 55], та в руках наших захисників – це символ життя, боротьби, перемоги світла над темрявою.

Цікавим, на нашу думку, є міфологізований образ – символ **вогненного пса**, про якого доречно зазначити саме в контексті аналізу символу вогню: *І простягаю руку до найближчої купи грошей / А звідти нараз як не вистрибує вогненний пес / Із самого пекла* [22, с. 34]. У рядках: *І простягаю руку до найближчої купи грошей / А звідти нараз як не вистрибує вогненний пес / із самого пекла / з вогненною шерстю / Вогненними очима / І вогненними зубами / І як вхопить мене за горло / заледве встиг заховатися за хрест / Я казав тобі не зможеш каже міністр* [22, с. 34], можемо припустити, під вогненным собакою автор має на увазі Цербера — «у давньогрецькій міфології – триголовий злий пес з хвостом і гривною з гадюк, який охороняє вхід у підземне царство» [59, Т. 11, с. 201]. Б. Гуменюк порівнює триголового страшного пса з міністром, що оберігає свої гроші [22, с. 34]. Автор висміює корупцію тогочасних депутатів та їхню залежність від матеріальних цінностей: *І ти біжиш до міністра / а до нього не пропхатися / В коридорі в приймальні в кабінеті барикади / Барикади з грошей / Пачками складені банкноти / У нього стілець з грошей / Стіл з грошей / І сам він як помічена купюра* [22, с. 34]. Гроші, окрім «достатку, багатства» [29, с. 197], також символізують «наживу, аморальність, розбещеність» [29, с. 198], що й демонструє Б. Гуменюк у наведеному контексті.

Для кожного українця важливим і священним є символ рідної **хати**, який фіксуємо в збірці «Вірші з війни». **Хата** – («домівка,

господа» [59, Т. 11, с. 29]), яка уособлює собою «батьківщину, рідну землю, тепло, затишок, захист» [29, с. 825] у текстах Б. Гуменюка транслюється через призму військових дій. Війна, що знищує, відбирає та руйнує все – навіть рідний дім: *Ще рік тому це була звичайна хата / З теплими вікнами / Гостинними дверима / Білими стінами / З новою покрівлею ... Коли прилетіла перша куля / Хата спершу навіть не зрозуміла що сталося / Тихо зойкнула / І так само тихо заплакала: / Куля поранила стіну* [22, с. 79–80]. Житло слугувало прихистком, місцем спокою та затишку. Відколи окупанти ступили на нашу землю, людям мимоволі доводиться покидати свої домівки аби вижити, тому що тепер це місце небезпеки: *Хата здогадалася / У хати серце зомлівало від страху – / Люди – це сенс будь-якої хати* [22, с. 80]; *А потім прилетів снаряд випущений з граду / І влучив прямісінько в хату / Хата підстрибнула / Наче дівчина над вогнем на Купала* [22, с. 81]. Автор порівнює хату із дівчиною на Купала, яка стрибає над вогнем та вирішує свою долю.

Хата – це символ «Всесвіту, материнської любові, добра й надії» [29, с. 825]: *У той день вона втратила їх обох / Чоловік підірвався на міні / <...> / А в сина влучив снайпер / Стеля обвалилася в хати* [21, с. 165], і обвалена стеля символізує зруйноване, зламане життя людини через війну.

Особливе місце серед архетипних слів-символів належить лексемі **хліб** («харчовий продукт, що випікається з борошна» [59, Т. 11, с. 78]). Зазначають, що **хліб** – «найвиразніший, найпопулярніший атрибут слов'янського харчування» [29, с. 831]. «**Хліб** у давнину мав надзвичайну шану і вважався святим. Він був символом святості, радості, щастя, здоров'я та багатства» [29, с. 833]. Б. Гуменюк звертається до цього образу в таких рядках: *Ви можете собі уявити який хліб родитиме поле / Де лежать бійці?! / (На пам'ять про нас їжте хліб з поля де ми полягли* [22, с. 51]. **Хліб**, вирощений на святій, Богом даній нам українській землі, за яку наші бійці готові полягти, готові пожертвувати своїм життям заради мирного майбутнього. А ми натомість завжди маємо пам'ятати про героїзм наших військових.

Борис Гуменюк порівнює *хліб* зі здобуттям нашої країною перемоги в цій кривавій війні: *Не може одна людина одним пострілом вирішити ісход війни і принести нам перемогу. Перемогу потрібно заслужити – як державу, як хліб* [23, с. 240].

Отже, серед архетипних символів у творчості Бориса Гуменюка ми зафіксували такі: *кров, земля, вогонь, хата, хліб*, а також асоціативно пов'язані з ними образ-символ *вогненного пса*, чорний, червоний та білий кольори. Проаналізовані архетипні символи репрезентують глибинні культурні коди, що відображають національні цінності та духовні орієнтири українців.

2.2. Релігійні символи

У текстах автора фіксуємо *релігійні* мовні символи, що відображають основоположні поняття, цінності й вірування, які притаманні певній релігійній традиції. Серед загальнонаціональних релігійних слів-символів у творчості Б. Гуменюка виокремлюємо назви надприродних істот, місць, предметів та процесів, релігійних свят.

З-поміж символів-назв надприродних істот особливого символічного значення набуває лексема *Бог (Господь)* («уявна надприродна істота, що нібито створила світ і керує ним та вчинками людей» [59, Т. 1, с. 207]). В. Жайворонок зазначає, що Господь «у давньому народному світосприйманні – божество долі, щастя, блага, багатства і т. ін.; протиставляється небогу, знедоленості» [31, с. 43–44].

У прозових творах Бориса Гуменюка фіксуємо такий цікавий контекст: *В цивільному житті Бог потрібен людям для чогось глобального, тому й дістають його своїми дурними проханнями, аж невдобно: приземлити снаряд від твого укриття за десять кроків, вибрати для тебе серед безлічі трохи менший, не смертоносний осколок, дати швидкій зайвих тридцять секунд часу, щоб встигнути довести тебе живим в госпіталь до Селідово – ось для чого потрібен солдату Бог на війні* [23, с. 80]. Автор пише про те, з якою метою військові звертаються до Всевишнього на війні, які їхні думки,

прохання, про що їхні молитви. Письменник іронізує, порівнюючи дрібниці, про які часом молять Бога цивільні, зі звертаннями до Нього від солдатів на фронті. Наведеним контекстом Б. Гуменюк зазначає те, що в найжахливіші миті війни військові завжди звертаються до Бога з вірою та надією на порятунок та допомогу.

Образ Бога автор висвітлює крізь призму війни: у деяких контекстах поет пише слово «Бог» з великої літери, звеличуючи Всевишнього. Б. Гуменюк ніби наголошує на тому, що є Господь, який допоможе, врятує. Той, кого ти завжди маєш в серці і до якого звертаєшся як у нелегкі, так і у щасливі миті. Але є й інший бог, який має зовсім протилежне значення, – який ніколи не прийде на поміч, не буде спасінням. І це бог війни. На цьому Б. Гуменюк наголосив у поезії «Я вмер вчора»: *У війни свій бог / Свої жерці та капелани / Не схожі на тих яких я бачив колись / У Софійському храмі* [22, с. 46]. Звертається до символу **Бога** автор і в таких рядках: *Насамкінець підбираємо напарників / Не те щоб надто ретельно / Вибір невеликий – війна / Яких Бог дасть / Яких нині пошле нам Бог / Щоб чергувати на позиції удвох / Через кожні чотири години міняючись* [22, с. 187]. Можемо припустити, що Б. Гуменюк наголошує саме на тому, аби той Бог, який завжди на захисті кожного з нас, «післав» військовому справжнього та вірного побратима, незрадливого напарника, з яким вони разом триматимуть оборону.

У текстах автора зафіксували такий цікавий контекст із лексемою **Бог**: *Нехай жінка знайде собі новий дім, нову хату. А цієї – більше немає. І людей тут — більше немає. Навіть небу тут незатишно. І Бог наразі також тут не живе* [23, с. 44]. У зруйнованих окупантами хатах більше немає життя. Там нічого не залишилось, людям нема куди повертатись. Настільки незатишно, що навіть **Бог** більше там не живе.

В одному з текстів Б. Гуменюк апелює до Всевишнього як до вищої сили, водночас з тугою та болем: *Дякую долі за випробування, а Господу за побратимів. Живих. І загиблих. (Ми ще поговоримо, чому Ти так швидко їх забрав, а нас залишив.) Дякую* [23, с. 234]. Ліричний герой звертається до

Господа з подякою за побратимів, з якими він щодня борється пліч-о-пліч проти ворога, та все ж запитує **Бога**: чому Він забрав життя у його побратимів? Як Він зміг це допустити? Якщо Йому все під силу, то чому ж не вберіг?

Також виокремлюємо такі рядки: *Навіть богу туди не можна потикатися під страхом смерті. Поб'ють камінням. Розіпнуть* [23, с. 43]. У цьому контексті автор зазначає, що навіть Всевишньому не варто з'являтися на території ворога. Оскільки в окупантів немає геть нічого святого, вони навіть **Бога** розіпнуть.

Важливим для дослідження є образ-символ **янгола-охоронця** («надприродної істоти, посланця, вісника бога; зображується звичайно у вигляді юнака з крилами» [59, Т. 1, с. 44]). Символічне трактування – «Ангел – символ розумних, безпристрасних вісників волі Творця; чистих, крилатих, невидимих істот-помічників Бога та людини; охоронців людини» [29, с. 22]: *Бувайте, хлопці. Бережіть себе. І її бережіть. Бо пропаде без вас. Дуже вас прошу. І тобі янгола-охоронця* [23, с. 239]. У наведених рядках фіксуємо побажання **янгола-охоронця** як символу захисту та невидимого духа, що слідкує та оберігає від зла. Таке ж трактування цієї лексеми застосовуємо в такому контексті: *Лише б янголи-охоронці вчасно знімали розтяжки та розмінювали стежки, перед тим як вони будуть по них іти, – мимоволі подумалося, дивлячись на них, – і цього може бути досить, як на нележку ангельську роботу* [23, с. 158]. Тут автор зазначає про нележку, але таку потрібну, ангельську роботу для наших воїнів; **ангел** тут теж символізує допомогу та захист.

Фіксуємо лексему **янгол** і в таких рядках: *Вірші бачили як з неба опускалися янголи / В білому / Нече санітари Господа* [22, с. 81]. У контексті: *Вірші бачили як з неба опускалися янголи / В білому / Нече санітари Господа / Щоб забрати чисті душі / Подалі від сплюндрованих тіл* [22, с. 81]. Б. Гуменюк називає називає янголів «санітарами Господа», тому що вони повинні виконати свій обов'язок – забрати чисті, невинні душі загиблих від цієї війни до раю. Про цей обов'язок згадує автор і в таких рядках: *Ми*

*працюємо з війною, працюємо на війні, і якщо ти не тримав за руку хлопця, навколо якого бігають безсилі лікарі, намагаючись закрити рану і зупинити кровотечу (а як ти її зупиниш, коли в рану можна захвати два кулаки), не бачив його погляду, не чув: «Хлопці, у мене дружина при надії; мені б на сина один раз глянути», не відчував, як прилітають **ангели** і забирають його душу на небо просто посеред бою, то не варто писати про це [23, с. 151].*

У досліджуваних текстах фіксуємо із символічним значенням лексему **молох** («ім'я божества в міфології деяких стародавніх народів; мідна статуя цього чудовиська служила для принесення богові сонця, вогню та війни жертв, які гинули на палаючому біля неї вогні» [45, с. 174]): *Тисячу років жити поруч з **молохом**, з лютим звіром, повсякчас сплачуючи йому криваву данину своїми дітьми, жінками та власним тілом і не бути готовим до того, що одного дня він нападе?* [23, с. 35]. «Молох уживається як символ жорстокої сили, що вимагає багато жертв» [59, Т. 4, с. 792]. Саме з лютою й руйнівною силою автор порівнює росіян, з якими, на жаль, нам доводиться жити по-сусідству.

З-поміж назв місць виокремлюємо **церкву** («релігійну організацію духівництва і віруючих, об'єднану спільністю вірувань і обрядовості» [59, Т. 11, с. 202]), що є символом «вічного Бога; спасіння, радості, любові; берегині всього прекрасного» [29, с. 849] та **вівтар** («відокремлене іконостасом підвищення в церкві, де розташований престол» [59, Т. 1, с. 550]): *Наш блок-пост чимось схожий на **церкву** / А окоп – мабуть на **вівтар*** [22, с. 14]. Можемо припустити, що поет проводить таку аналогію зі священними місцями для всіх вірян з окопом та блокпостом саме тому, що для військових вони стають прихистком, місцем спасіння, місцем віри.

У своїх текстах Б. Гуменюк часто використовує символ **пекла** в своїх рядках («за релігійними уявленнями пекло – місце під землею, куди потрапляють душі померлих грішників для вічних мук» [59, Т. 6, с. 111]). У вірші «Кожного разу коли перечитую ці рядки...» автор пише: *Який Бог пошле людину в таке **пекло**? / Цей нас послав* [22, с. 187]. У цьому контексті

поет проводить аналогію між війною та пеклом, порівнює та зіставляє їх. У переносному значенні пекло – «нестерпні, жахливі умови чи обставини; дуже небезпечне місце; тяжкий душевний стан, моральні муки» [59, Т. 6, с. 111]: *...так тривало доти, поки не з'явилися добрі люди і не забрали тваринок. Хто до себе, додому, або подалі із цього **пекла**, подалі від війни, сторожем на дачу, другом для сина чи доньки, родичам чи добрим сусідам* [23, с. 233]. Зважаючи на реалії нашого сьогодення, **пекло** – не уявне місце під землею; воно тут, поруч із нами. Це наші випалені міста, розтриті будинки, знищені долі та життя. Саме про це зазначає автор у наведених рядках.

У поезії під назвою «Цілий день стояла невимовна спека...» поет знову звертається до цього ж символу: *Ближче до вечора починався концерт «на замовлення» / Із самісінького **пекла** – жартують хлопці / Міномети СПГ АГСи стрілокотня / Інші музики диявольського оркестру / Години зо три поспіль гатить по шахті без передиху / Відпрацьовують усю площу сантиметр за сантиметром / Щоб навіть випадково не обійти когось увагою / Навіть випадково не дати комусь зачепитися за життя* [22, с. 145]. Автор зображує обстріл окупантами, порівнюючи його з «диявольським оркестром», що починає грати з «самісінького пекла». У цьому контексті **пекло** прирівнюється до передової, до справжнього запеклого бою не на життя, а на смерть.

У збірці «Блокпост» **пекло** символізує покарання, відплату за несправедливий спосіб життя, за підтримку всього антиукраїнського: *Якими ж проклятими мають бути ті українці, які упродовж віків будували імперію і словом, і ділом. І як їм зараз там, у **пеклі**?* [21, с. 66].

Особливого значення з-поміж назв релігійних предметів набуває **ікона** («живописне, мозаїчне або рельєфне зображення бога або святого, якому поклоняються віруючі» [59, Т. 4, с. 16]). Аналізована лексема є символом «Господа; молитви; божественної гармонії; світла» [29, с. 305]. Важливими для дослідження є рядки Бориса Гуменюка, де **ікона** – єдина вціліла річ у будинку, який постраждав від війни: *Ця **ікона** на свіжому згарищі, у*

розбомбленій «градами» хаті, виглядала геть беззахисно і якимось навіть недоречно [23, с. 41]. Не залишилось нічого, лише одна **ікона**, яка символом надії на повернення життя без війни: *І от – все. Хати немає. Тих людей немає теж. Від їхнього життя залишилась дивом вціліла ікона, згарище, сміття, якісь недоїдки і пил, пил, пил* [23, с. 43].

У текстах Гуменюка із символічним значенням ми зафіксували лексему **розн'яття** у поєднанні з іншими предметними символами (детальніше в підрозділі 2.8.).

З-поміж слів-символів на позначення процесів виокремлюємо **молитву** («установлений текст, що промовляється, виголошується вірниками при зверненні до Бога, до святих» [59, Т. 4, с. 783]) як «символ головної справи духовного життя людини; покаєння та смирення людини» [29, с. 509]. Фіксуємо цей символ у такому контексті: *Вгледівши по дорозі церкву неодмінно зупиняємось / Ставимо перед образами свічку / стоїмо хвилю в задумі наче на щось зважуємось / Намагаємось пригадати слова хоч якоїсь молитви* [22, с. 107].

Використовує Б. Гуменюк символ **молитва** і в таких рядках: *Сотень й тисяч твої синів / Собаки не встигають їх з'їдати / Круки не встигають викльовувати їм очі / Ми не встигаємо присипати їх землею / Наша земля їх виблює / Нашу землю від них нудить / Їх так багато / Що ми не встигаємо над кожним / Проказати молитву / Ми обмежуємось єдиним словом / Амінь* [22, с. 65]. Автор описує страшну кількість полеглих загарбників, та, незважаючи на це, наші захисники готові промовити над ними останні слова, аби упокоїти їх душі. Схожий мотив є в таких рядках збірки: *Перед тим як зрізати з ворога скальп / Обчистити його кишені / Забрати у звіра шкуру і м'ясо / Прокажи над ним молитву / Скажи йому: пробач брате / Заберу собі у тебе те / Що тепер тобі не потрібне* [22, с. 43]. Промовляння молитви – це сакральний обряд, що слугує спасінням та спокоєм для кожної душі.

Цікавим є контекст, де Б. Гуменюк згадує **Покрову**, що є захисницею воїнів Української повстанської армії: *...Ой не пуцу тебе на війну синочку / Та ж пішов на війну твій батько / А тобі щойно на Покрови буде*

вісімнадцять / Пречиста принесла мені тебе в запасці... [21, с. 164]. Хлопець, народжений на Покрову, з одного боку, отримує захист від Пречистої, а з іншого, має особливе призначення – боронити рідну землю: *Як люди які належать життю значно менше / Аніж вони належать смерті [21, с. 165].*

Серед загальнонаціональних релігійних символів у творчості Б. Гуменюка ми виокремили такі лексеми: *Бог (Господь), ангел-охоронець, молох, пекло, церква, вівтар, ікона, розп'яття, молитва та Покрова.* Аналізовані мовні символи виражають поєднання сакрального з реаліями російсько-української війни крізь призму світогляду автора як безпосереднього учасника бойових дій.

2.3. Космогонічні символи

Із найдавнішими уявленнями наших предків про світотворення пов'язані *космогонічні* мовні символи [2, с. 99].

Серед *космогонічних* мовних символів у текстах Б. Гуменюка виокремлюємо **сонце** («центральне небесне світило сонячної системи, що має форму гігантської розжареної кулі, яка випромінює світло й тепло» [59, Т. 9. с. 458]). В. Жайворонок наголошує на тому, що «люди завжди раділи сходові сонця, як його народженню; а як джерело життя з давніх-давен сонце обожувалося» [31, с. 564–566]. Схоже трактування фіксуємо в Б. Гуменюка: *Цілу ніч не сплю. Ніяк **сонця** не дочекаюся. Командире, для нас ще колись зійде **сонце**? [23, с. 158].* Схід сонця як надія на те, що колись закінчиться ця кривава війна і для кожного українця та українки теж настане світанок без повітряних тривог, вибухів та обстрілів.

У досліджуваних творах лексема **сонце** має символічне значення «майбутнє, ранок, новий день; те, за що борються наші бійці»: *Десть там – причайвся ворог – в темряві / Там – в цілковитій темряві – окупований Донецьк...Коли відступить ніч / Коли настане ранок / Зійде **сонце** над Донецьком? / Може ніколи / Темрява поглине його навечно / Але боєць сподіватиметься до останнього / Ціною власного життя якщо*

доведеться [22, с. 168]. Автор і тут згадує окупований Донецьк та ставить риторичні запитання: «Чи зійде сонце над цим містом? Чи настане такий жаданий спокій на тій території?». Заради цього наші захисники боротимуться до кінця, аби нарешті над усіма містами нашої країни засяяло сонце перемоги.

Таке ж символічне значення фіксуємо в інших контекстах. В одній зі своїх новел Б. Гуменюк пише:

– Доброго ранку, брате! Вставай! Годі спати! Над Донецьком сонечко зійшло. – кричить у слухавку приглуховатий товариш, наче на нерегульованому переїзді семафор...

– Що ти там казав про сонце, вбивце руськоміровських немовлят? Яке, к бісу, сонце над Донецьком? Певно знову якісь гилці підірвали склад [23, с. 248–249].

Символ **Сонце** над тимчасово окупованим Донецьком можемо трактувати як звільнення від російських загарбників. Б. Гуменюк іронізує, пишучи що це ніяке не сонце над Донецьком, а лише черговий вибух, такий, на жаль, звичний для фронтових територій. Знаковим, на нашу думку, є те, що на прапорі Донецької області зображене сонце, яке сходить. Як зазначав перший Президент Чеченської Республіки Ічкерія Джохар Дудаєв: «Коли над Україною зійде українське сонце – росія зникне» [32]. Тож маємо всі сподівання, що пророцтво здійсниться, і над усіма українськими територіями майорітиме синьо-жовтий стяг.

Цікавим для дослідження є контекст, у якому письменник використовує цікаві порівняння, що лише підсилюють символічне трактування лексеми **сонце**: *Сонце розгоралося над Донецьком, наче підпалений диверсійною групою військовий склад, наче вхід у потойбіччя, який, мовби печера в пригодницьких сагах, відкривається враз, наче намальована мішень, наче тунель, з якого от-от виїде на нас пекельний поїзд [23, с. 30].*

У досліджуваних текстах Б. Гуменюка фіксуємо лексему **місяць** («найближче до Землі небесне тіло, супутник Землі, що світить відображеним сонячним світлом» [59, Т. 4, с. 753]). **Місяць** є символом «циклічного ритму

часу», а також «символізує чоловічий початок (чоловічу основу)» [29, с. 506]. Також лексема **місяць** може мати значення «світла в пільмі» [59, с. 506], і в поезії Б. Гуменюка цей образ-символ можемо трактувати саме як світло, що проривається крізь темряву війни: *Коли поміж хмар на небі з'являвся місяць / Чи спалахи трайсерів розкреслювали небо червоним по чорному / Густе світло влилося всередину крізь бійниці / На протилежній стіні вашої підземної фортеці / Окреслювалася його одинока тінь* [22, с. 167].

У поезії Б. Гуменюка фіксуємо символ **зірки** («самосвітного небесного тіла, що являє собою скупчення розжарених газів» [59, Т. 3, с. 576]): *Мерехтлива зірка зійшла над кущем / Спробувала було піднятися над Донецьком / Потім передумала / Мабуть чогось злякалася ... Не знаю чи варто просити прощення у зірки / Але кажу – пробач – за себе і за свою скажену планету* [22, с. 63]. Як правило, «місяць і вечорова зоря – символи молодого і молоді» [31, с. 368–370]. Зірка – як певний шлях до світла, до перемоги, адже навіть «астрономи, міфологи світу трактували зорю як символ світлого духу, що бореться проти сил пільми» [29, с. 300]. Проте в наведених поетичних рядках – це саяво, яке, на жаль, не перемагає цю темряву, а залишається схованим в ній. Можемо зіставити аналізований образ зі згаданим у цих рядках Донецьком, який і досі «залишається в темряві», над яким ще не зійшла зірка, що означатиме мир і перемогу.

У текстах автора є рядки зі словом **небо** («видимий над поверхнею землі повітряний простір у формі купола» [59, Т. 5, с. 249]); також це «місце, де царюють птахи; де бувають повітряні явища і знамення (блискавки, грім, вітер); звідти падає дощ, сніг і град» [31, с. 388–389]. У текстах Б. Гуменюка небо асоціюється не лише з явищами природи, а й із життям загалом: *Птахи і кулі не можуть жити в одному небі* [23, с. 13]. **Небо** в наведеному контексті репрезентує життя та неможливість співіснування птахів, які символізують мир, та куль як символів війни в одній площині. В текстах автора лексему **небо** можемо трактувати як свободне життя, спокій – те, за що так невпинно ведуться бої у такому контексті: *Виявляється вмирати зовсім не боляче / Жити – боляче / У вас на землі стільки болю ... А тут стільки неба! / Ви собі*

навіть не уявляєте скільки тут **неба!** **Неба** якого можна легко напиться / **Неба** за яке не треба битися» [22, с. 47–48].

Отож, серед космогонічних символів у досліджуваних контекстах ми зафіксували: *сонце, місяць, зірку, небо*, що наповнюють тексти автора символікою надії на перемогу в цій страшній війні, репрезентуючи боротьбу українського народу за свободу та мирне життя.

2.4. Символи-назви об'єктів довкілля

У досліджуваних текстах виокремлюємо символи-назви об'єктів довкілля – лексеми на позначення природного середовища, що оточує людину та взаємодіє з нею; описують культурний зв'язок людини з природою. До мовних символів довкілля традиційно зараховують лексеми *гора, скеля, могила, пустеля, море* та інші [2, с. 99].

Особливу увагу в текстах Б. Гуменюка особливу привертає символ **могили** («ями для поховання померлого» [59, Т. 4. с. 722]). Дослідники символіки стверджують, що «великих грішників і могила не приймає» [31, с. 372–373]. Цікавими є контексти, де автор згадує аналізовану лексему: *Я викопав для нього яму. **Могилу**. Це найменше, що я міг зробити для нього після всього. І найбільше. Я його поховав. Я віддав його нашій землі. Чужого. Чи не гріх? Декілька годин тому — геть чужого, а зараз умиротвореного, лагідного, тихого. Скажеш, диво? Може й диво. Ніщо не перетворює нас на людей так швидко, як смерть* [23, с. 39].

Місце поховання в текстах автора – це нагадування про моторошні події, спричинені війною, а символ **могили** увиразнює зв'язок між поколіннями живих і мертвих: *Природно коли снаряд залітає на цвинтар / І стирає з лиця землі **могили** наших батьків* [22, с. 39]. Фіксуємо лексему **могила** із символічним значенням і в такому контексті: *Поети найкраще читають вірші / Стоячи на **могилах** інших поетів Своїх попередників / Якщо під ногою немає підходящої **могили** поета / Згодиться **могила** батька **могила** матері / Розрита **могила*** [22, с. 27]. Ці рядки можемо трактувати як певне продовження поетичної традиції. Особливого значення тут набуває

образ *розритої могили*, який, на нашу думку, апелює до творчості Тараса Шевченка. У цього поета могилу розриває ніхто інший, як москаль [72]. Можемо провести аналогію до подій сьогодення та зробити висновок, що той самий ворог досі знущується над місцями поховань і так само залишає за собою лише понівечені, зруйновані та розкрадені могили. Власне на цьому й наголошує Б. Гуменюк.

У досліджуваних творах фіксуємо образ *пустелі* («великий (звич. посушливий) простір з бідною рослинністю або позбавлений рослинності» [59, Т. 8, с. 397]). Традиційно «пустеля позбавлена ознак життя» [59, Т. 8, с. 397], а також є відлюдною та незаселеною (або ж малонаселеною) місцевістю. [59, Т. 8, с. 397]. У Б. Гуменюка цей символ асоціюється із містом Донецьк. Вимучене і вистраждане, воно зазнало значних руйнацій. Донецьк із великого та прогресивного міста перетворився на покинуту пустелю, адже сюди завітала війна: *У цій донецькій пустелі нічого немає / окрім війни* [22, с. 104]. Таке ж трактування застосовуємо і до цих поетичних рядків: *Це могла бути пустеля Сахара / Це могла бути пустеля Гобі / Але це пустеля Донецьк* [22, с. 55].

Отже, з-поміж символів-назв об'єктів довкілля в досліджуваних текстах довкілля ми зафіксували *могили* та *пустелю*, які підсилюють теми війни, патріотизму та вшанування тих, чиї життя забрала війна.

2.5. Рослинні символи

У досліджуваних текстах активно символізуються назви рослин, зокрема дерев, кущів, квітів і трав, що «здавна уособлюють красу нашої країни, духовну міць народу та засвідчують любов до рідної землі» [47, с. 59].

У творчості Б. Гуменюка фіксуємо тексти, де автор використовує традиційні українські назви дерев і кущів із символічним значенням.

Сакральним деревом українців вважають *вишню* («плодове дерево (іноді кущ) звичайно з довгими тонкими гіллячками, на яких визрівають ягоди, і цілісним темно-зеленим листям» [59, Т. 1. с. 544]). Символічне трактування лексеми подають упорядники «Енциклопедичного словника

символів культури України»: «Вишня – символ світового дерева, життя; символ України, рідної землі» [29, с. 117].

У контекстах Б. Гуменюка **вишня** символізує рідну українську землю, а також спокій, перебування під мирним небом, де не чути звуків вибухів: *Нема нічого кращого, хлопці, як оце розкластися на траві в саду під квітучими вишнями і дивитися в небо. Просто – дивитися в небо. Лякатися його глибини, рахувати хмарини, а потім задрімати. І ніяких тоді обстрілів, ніякої війни, лише бджоли гудуть в цвіту та жовто світять кульбаби* [23, с. 268].

Вишня – це також символ Світового дерева, яке поєднує три світи: світ людей, світ богів та світ предків (потойбіччя) [71]. В аналізованих тестах **вишня** символізує зв'язок поколінь, надії на спокійне та мирне майбутнє: *Вишня для нас особливе дерево, – вів старий, – в ній захована початкова енергія всесвіту, і саме зараз, коли вишня от-от зацвіте, її неймовірно багато. Вона проростає до нас із цього світу на той світ. Повідомляє тамтешнім людям, що наш світ живий. І все буде гаразд* [23, с. 91].

Звертається Б. Гуменюк і до традиційного українського образу-символу **тополі** («дерева родини вербових із високим прямим стовбуром, глянсуватими листками різної форми та одностатевими квітками у вигляді повислих сережок» [59, Т. 10. с. 197]). У Т. Шевченка закохана нещаслива дівчина «на диво серед поля тополею стала» [31, с. 599–600]. Також символічне значення тополі – «символ України; сумної дівчини» [29, с. 803]: *Ой, не висаджуйте мене, будь ласка, бо я край дороги тополею стану! Ой, візьміть мене на війну, будь ласка, я буду шити, варити, прати, стріляти, рани перев'язувати, я не буду вам заважати, я не можу без нього жити! Я кинуся під трамвай!* [23, с. 137]. У наведених рядках Б. Гуменюка ми фіксуємо традиційне символічне значення тополі, проте в контексті сучасної війни. Про ситуацію, описану в новелі, письменник згадував в одному з інтерв'ю. Автор зазначив, що до їхнього батальйону потрапила «Мальвіна», сховавшись у багажнику мікроавтобуса. Дівчина вирішила таємно піти на фронт разом за своїм коханим, однак її не брали до війська, тому вона вдалася

до хитрощів. Виявили «Мальвіну» аж під Краматорськом, здивовані бійці хотіли відправити дівчину назад додому, однак та зазначила: «Ну, піду втоплюся! Тополею край дороги стану» [27]. Відтак, як зазначив Б. Гуменюк, вона куховарить, займається медициною, формує аптечки та перешиває шеврони [27].

У контекстах збірки «Вірші з війни» із символічним значення фіксуємо **калину** («кущову рослину родини жимолостевих, що має білі квіти й червоні гіркі ягоди» [59, Т. 4, с. 76]). **Калина** – «символ батьківщини» [29, с. 326]: *Пішов малювати калину / Червону наче та з дитинства / Що досі росте великим рясним кущем* [22, с. 117].

Символ **бузина** («кущ або деревце з родини жимолостевих з чорними або червоними ягодами» [59, Т. 1, с. 250]) в одній зі своїх новел Б. Гуменюк використовує, описуючи похорон ворога під бузиновим цвітом. За давнім повір'ям, «на бузині повісили великомученицю Варвару, тому ця рослина нечиста, диявольське творіння, в ній сидить біс» [31, с. 58]: *Третього диверсанта наші хлопці притягнули в розташування, ідентифікували і закопали труп під бузиною в глухому кутку чийогось саду* [23, с. 184]. Символічне трактування рослини допомагає зрозуміти рішення наших військових обрати таке місце поховання для ворога.

У збірці «Вірші з війни» зафіксували лексему **полин** («трав'янисту або напівкущову рослину родини складноцвітих з міцним запахом і гірка на смак» [59, Т. 7, с. 68]). Поет пише: *Гіркий 2015 / Зібраний в пучечок / Запханий під стріхою як полин / Під кінець року не став солодшим* [22, с. 120]. Ця рослина символізує «скорботу, горе» [29, с. 96]. Ми зазначили, що полин знаний своїм гірким присмаком. На цьому й акцентує Б. Гуменюк у наведеному контексті. 2015 – час, коли вже понад рік тривала війна на сході України, і в цих рядках автор порівнює період бойових дій з терпким смаком цієї рослини.

Символ **барвінок** («трав'яниста рослина з вічнозеленим листям і голубуватими квітами» [59, Т. 1, с. 105]) у досліджуваних текстах має значення «невмируща вічна пам'ять про покійних» [29, с. 40]: *Для більшості*

людей слова нічого не означають / В'ються по тобі наче старий **барвінок** / по свіжих могилах [22, с. 158].

У художніх текстах Б. Гуменюка символізуються назви квітів, зокрема **айстри** («трав'яниста декоративна рослина з великими квітками різного забарвлення» [59, Т. 1, с. 25]) та **чорнобривці** («однорічні трав'янисті декоративні рослини родини складноцвітих із запашними квітками жовтого кольору» [59, Т. 11, с. 356]): *Але того ж дня таки поховали чоловіка / Просто тут на прибудковій ділянці / В липких сутінках бузинового кольору / Де дружина покійного 40 років поспіль плекала грядку / Вирощувала найкращі в околиці айстри і чорнобривці / Якій поталанило померти від старості / За рік до війни* [22, с. 156]. Квіти **айстри** в цьому контексті можна трактувати як «чисте, ніжне кохання» [29, с. 624], яке було між ліричними героями поезії. Жінка все життя вирощувала **чорнобривці**, що є символом «життя, сонця, надії, відродження, сподівання, тривалості життя, української оселі» [29, с. 876]. Та в один момент всі мрії, бажання та сподівання на мирне, спокійне майбутнє зруйнувала вщент війна.

Звертається Б. Гуменюк також і до образу **соняшника** («однорічна трав'яниста олійна рослина родини складноцвітих з високим грубим стеблом і великою жовтою квіткою» [59, Т. 9, с. 461]), що символізує «рідну землю, батьківську садибу» [29, с. 777–778]. У поезії «Минулого року на цьому полі ріс соняшник...» Б. Гуменюк пише: *Минулого року на цьому полі ріс соняшник / Ми не знаємо хто орав сіяв цю ниву / Нас тут не було весною / Весною ще не було війни* [22, с. 108]. Далі поет продовжує: *Коли починався обстріл / І вибухи рвали на шматки поле / Соняхи гинули як солдати* [22, с.108]. Врешті-решт загарбницька війна, розпочата окупантами на нашій землі, знищує все навколо, що і транслуює поет: *І от на цьому полі цього літа знову квітнуть соняхи / Тільки ці соняхи не такі як вчорні. / Чи то земля виснажилась / Два роки поспіль родити на одному місці соняхи / Чи то гусеницями а не плугом нива не того татунку / чи то перемерзле в холодній землі насіння не має тієї сили / Але цьогорічні соняхи вродилися якісь декоративні / Такі жінкам дарують / Чи відносять до могили –*

солдатам [22, с. 109]. Символ соняха у цьому контексті – яскравий приклад того, якої нищівної шкоди завдає російське військо нашій родючій, священній, рідній землі.

Із початком війни **соняшник** набув особливого символічного трактування скорботи за загиблими героями [60]. Таке трактування фіксуємо у новелі «Соняшник»: *Коли починався обстріл і вибухи рвали на шматки поле, соняхи гинули як солдати, їм не було куди сховатися у чистому полі, в них не було саперних лопаток, щоб окопатися. Ті, яким щастило вціліти після обстрілу, опускали голови додолу, щоб не дивитися на загиблих товаришів.... Соняхи виливали на землю свої сухі сльози, але тих чорних сліз, які вони наплакали, не хотіли ні птахи, ні ховрахи* [21, с. 295].

У поезії «Заповіт» Гуменюк звертається до образу **вінка** («квітів, листя, гілок і т. ін., сплетені в коло, яким звичайно прикрашають голову» [59, Т. 1, с. 677]). **Вінок** має багато символічних значень, але в поезії Б. Гуменюка цей важливий атрибут української культури символізує кохання [31, с. 97], а також продовження роду, щасливе та спокійне життя для наступних поколінь. Автор закликає, аби на тому місці, де полягли українські бійці, в майбутньому: *Надвечір приходили закохані / Плели вінки / Кохалися до ранку* [22, с. 51].

Серед рослинних символів у досліджуваних текстах ми зафіксували такі: *вишня тополя, калина, бузина, полин, барвінок, чорнобривці, айстри, соняшник, вінок*, які увиразнюють сприйняття української ідентичності, поєднуючи традиції з подіями сьогодення.

2.6. Анімалістичні символи

Важливими для дослідження є *анімалістичні* слова-символи, які набувають особливої семантики у контексті певної культури чи фольклору, відображаючи цінності, уявлення чи стереотипи, пов'язані з тваринами.

Хоча частіше Б. Гуменюк звертається до образів птахів, та особливої семантики з-поміж анімалістичних символів в аналізованих текстах набуває позитивно-маркований образ-символ **собаки** («домашньої тварини родини

собаких, яку використовують для охорони, на полюванні і т. ін» [59, Т. 9, с. 430]). Найчастіше цей образ трактують як «символ вірності (звідси – «вірний, як собака (пес)»); разом з тим є уособленням злості, жорстокості, недоброзичливості» [31, с. 557–558]. У контекстах Б. Гуменюка **собака** є символом беззахисної тварини, що також зазнає болю, втрати, страху від війни. Для домашніх тварин їхні господарі – це весь світ. І цей світ руйнує рука окупанта. Жахливим у воєнних реаліях є те, що чимало людей покидають свої домівки, а разом з тим кидають напризволяще і своїх тварин. І про це також пише Б. Гуменюк: *Люди покинули своїх **собак** / Напризволяще Самих на себе / Залишили жити диким звіром Диким вовком / Але **собаки** відмовилися ставати вовками / **Собаки** не втратили віри в людей / Бо це було б для пса гірше ніж втратити віру у себе / Мабуть лише вони* [22, с. 115]. Тварини, а передусім собаки, яких люди полишили через війну, часто шукають прихистку серед наших воїнів, «прибиваються» до військових, адже відчують у них підтримку, опору та захист: *Тут кожний **собака** біжить до тебе / Сподіваючись що ти його новий господар. / Не так: Тут кожен покинутий **собака** біжить до тебе / Сподіваючись що то повернувся його старий господар / Дарма що повернувся з війни* [22, с. 115].

В аналізованих контекстах письменника ми зафіксували значну кількість лексем-орнітонімів із символічним значенням. З-поміж них виокремлюємо чистих та нечистих птахів.

Серед традиційних образів-символів фіксуємо **жайворонка** («польову або степову співучу пташку з сірим оперенням, що прилітає ранньою весною» [31, с. 216]), який належить до категорії чистих птахів та у контексті поезій Б. Гуменюка набуває символічного значення спокою, миру, що обов'язково настане і на нашій землі: *Було б добре як би на тому місці було поле / Колосилося жито / Щоб **жайвір** у небі* [22, с. 51].

Актуальними для дослідження є також і тексти, які автор написав уже під час повномасштабного вторгнення. Одним із таких є поезія, розміщена на його сторінці в соціальній мережі «Facebook». У рядках вірша ми фіксуємо образ-символ **бузька** («великого перелітного птаха із довгим прямим дзьобом

та довгими ногами» [59, Т. 1, с. 251]), що є «символом відданості; вважають, що займати його не можна, бо хату спалить (тим самим виступає символом помсти)» [31, с. 58], і також належить до чистих птахів: *край курного шляху / наче скалічений солдат / що ніяк не повернеться з війни / ловив попутку одинокий бузько* [20].

У текстах Б. Гуменюка провідним анімалістичним символом-орнітонімом є **крук** («великий хижий птах із блискучим чорно-синім пір'ям, що живе подалі від осель (переважно в лісі); ворон» [59, Т. 4. с. 372]), який належить до нечистих птахів. Символічне значення – «символ бога пекла, супутник нечистої сили, вісник лиха» [29, с. 415]: *Ворог заздалегідь повідомлений, в небі висить безпілотник, нижче нього над полем кружляє самотній крук: кожен на щось чекає. Кожен чекає, коли почнеться, щоб повідомити свою зграю, якій не терпиться чимось пожитися, недарма ж вони стільки часу просиділи неподалік тут в зельонці за небокраєм* [23, с. 253]. Автор проводить цікаву паралель між круком та ворогом. Птах, який чекає на те, щоб пожитися мертвими рештками, та російський окупант, який чекає сигналу знову пролити чиясь кров. Обидва є вісниками лиха.

Також **крук**, як зазначають упорядники словника символів, – трупожер [29, с. 415], тому символізує смерть, зокрема смерть ворога-окупанта в досліджуваних текстах: *Ви не уявляєте, як ми тут любимо своїх круків! Ого! І собак теж. Кожен крук у нас має власне ім'я, кожну собаку в лице знаємо! Підгодовуємо їх. Тим, що настріляємо* [23, с. 181]; *Вдень клюють його круки, а вночі пси їдять, бо труп ворога для них головний харч, а ми, як мовилося, любимо своїх псів і круків* [23, с. 183]; *Зграя чорних круків – з боку сонця скривавлених – з криком здійнялася в небо / Хоча можливо то так кричало ошмаття зораної вибухами землі* [22, с. 9]; *Я ще можу зрозуміти круків / Вони здавна живляться плоттю загиблих воїнів / Причому крукам байдуже – / Це плоть наших героїв чи наших ворогів* [22, с. 18]. Круки та пси, що їдять трупи, – репрезентують страшну картину сучасної війни.

Негативної конотації у Б. Гуменюка набуває символ *горобця* («маленького сірого птаха, який живе переважно поблизу житла людини» [59, Т. 2, с. 135]), якого ми теж зараховуємо до категорії нечистих птахів. Горобець «в народному світосприйманні набув недоброї слави» [31, с. 146-47]. Зазначають, що «горобці приречені лише по смітниках шукати поживи» [31, с. 146–147]. Схоже до цього трактування і в поезії Б. Гуменюка: *Я розумію горобців / Ці просто хочуть їсти / Вони з радісним цвіріньканням / Видзьобують із кишень і речмишків загиблих / Залишки хліба печива цукру кави* [22, с. 19]. У наведеному контексті ці птахи шукають поживи не з смітників, а з речей загиблих, видзьобують найменші крихти та залишки їжі.

Згадано образ цього птаха й в іншому контексті: *Невгомонні горобці повсідалися на хрестах / Наче душі померлих / Посланці з того світу / Послухати про що ми тут говоримо* [22, с. 130]. Як відомо, якщо горобець «б'ється в шибку, то в родині буде покійник або погані вісті» [31, с. 146–147]. Схожу семантику нам пропонує і Б. Гуменюк у наведених вище рядках, де горобці – посланці з того світу.

Серед анімалістичних символів у досліджуваних текстах ми виокремили позитивно-маркований образ *собаки*, а також символи-орнітоніми нечистих птахів *крука* й *горобця* та чистих птахів – *жайворонка* та *бузька*. Проаналізовані анімалістичні мовні символи увиразнюють художню репрезентацію війни та її наслідків у творчості Б. Гуменюка.

2.7. Антропологічні символи

Мова прозових та поетичних творів Бориса Гуменюка пронизана *антропологічними* мовними символами, що відображають культурні, духовні й соціальні аспекти буття через образи тіла, емоцій, виду діяльності чи соціальних ролей. Серед цих символів у творчості Б. Гуменюка виокремлюємо символи-назви осіб (*козак* та *мамай*) та символи-соматизми (*серце, голова, очі*).

У досліджуваних текстах ми зафіксували образ-символ **козака** – «носія та оборонця найвищих суспільних і духовних вартостей людини; сміливого захисника рідної землі, України» [31, с. 297–298]: *Не бійтеся! Ми – діти волі, козак – друге ім'я українця, у нас все вийде, як тільки станемо собою і почнемо творити свій світ так, як його відчуваємо* [21, с. 97] та **мамая**, який є символом «непереможності, величі духу, оптимізму українця, мужності та відваги» [29, с. 476]: *Дурні ми тоді були, як усі цивільні. Як усі цивільні, не тямили жорстокої краси війни. То вже потім бій перетворюється на медитації, то вже потім козак стає **мамаєм*** [23, с. 14]; *Це сьогодні усі ми хоробрі вояки, загартовані втратами, поразками, боями і війною, – солдати, бійці, козаки, самураї, чи, сказати б, – **мамаї**. Усі пройшли випробування вогнем. Усі знаємо, що робити під час бою, але досі безпорадні, коли треба щось робити із собою: коли стикаємося із звичним життям* [23, с. 13]. У наведених контекстах Б. Гуменюк зазначає, що всі ті, хто тепер боронить нашу країну, – справжні нащадки козацького роду. У венах наших захисників тече кров справжніх **мамаїв**, вони викарбувані міццю та вогнем війни.

У своїй збірці «Блокпост» автор часто згадує і про події на Майдані, зокрема про українців, що стали символами Майдану: *Невже замість вибитих очей у наших хлопців знову з'явиться два, і ми зможемо дивитися їм у вічі? / Невже замість відірваних рук у наших хлопців з'являться руки, і ми зможемо їх потиснути? / А **Вербицький, Сенник, Нігоян, Жизневський** що? Воскреснуть і знову будуть нашими братами, знайомими, друзями* [21, с. 20]; *У нас тут усе так само як у вас / Ну – майже так / **Юрій Вербицький** буде їй / за посадженого батька / **Михайло Жизневський** буде моїм дружбою / **Устим Голоднюк** у нас тут ангел* [21, с. 130]. Майдан став знаковою та важливою подією для історії, для кожного українця й українки. Б. Гуменюк називає імена героїв Небесної Сотні, які стали символами самопожертви, боротьби, відваги та ціни, яку доводиться платити за вільне життя. Цими рядками письменник закликає пам'ятати і не забувати про тих, хто віддав найдорожче у боротьбі за незалежність.

З-поміж символів-соматизмів в аналізованих текстах ми найчастіше фіксуємо лексему **серце** («центральный орган кровоносной системы у вигляді м'язового мішка, ритмічні скорочення якого забезпечують кровообіг» [59, Т. 9. с. 141]). Серце – «символ співчуття» [29, с. 737]: *Дякую всім, хто був поруч, у кого не відібрало **серця**, на кого можна було опертися, хто пройшов разом з нами крізь цей час, цей шлях: хто йде з нами далі* [23, с. 234]. Цікавим, на нашу думку, є контекст, де фіксуємо протиставлення *голова – серце* як символів розуму й почуттів. Часто можна почути тезу про те, що на війні треба зберігати холодний розум. Про це і зазначає Б. Гуменюк: *Тієї людини більше немає. Що ти відчув? Окрім болю в плечі? Відчув біль під лопаткою? В **серці**? Ні? Ні?! Що відчув світ? Що вони відчувають? Ті, кому ти розкажеш? Не квапся з відповіддю. Відключи голову. Голову віддай війні. Собі – залиш **серце*** [23, с. 7].

Серце – «символ розуміння та ласки» [29, с. 737]. Та на фронті важливо діяти зібрано, чітко, холоднокровно, не бути надмірно чутливим, особливо, якщо справа стосується ворога: ***Серце? Яке в солдата може бути серце? Яке може бути серце на війні?*** [23, с. 264]. Також Б. Гуменюк зазначає: *Кавалок мого **серця** теж залишився там у травні 2015, на Бутівці, у Водяному, закопаний на Личакові лежить, їде через усю Україну з двома побратимами, загиним і живим, в батальйонному джипі* [23, с. 265]. «Кавалок серця» – як частина душі військового, яка назавжди залишилась у місцях, де йдуть бої.

У досліджуваних текстах фіксуємо цікавий контекст із лексемою **серцем**: ***Серцем. Ворога треба відчувати серцем, – тлумачу. – Це називається інтуїція. Відчув серцем, що он за тим куцем причаївся ворог, і лупиш туди*** [23, с. 142]. Відчувати ворога **серцем**, – отже відчувати його всім своїм нутром; відчувати душею та розумом, внутрішнім станом; інтуїтивно розрізняти добро та зло. Знати всі кроки окупанта наперед. Діяти впевнено, бо точно знаєш: він там. Бо відчуваєш **серцем**.

Серце – «символ любові, сміливості, відданості» [29, с. 737]: *Не мовчи командире / Краще скажи що я маю робити зі своїм **серцем** / яке гатить мені ось тут під ребрами / Наче кирзовим чоботом / Як я маю віддати своїй*

країні 50% свого **серця** / Коли воно й так на 100% належить їй? [22, с. 59]. У наведеному контексті означає любов до Батьківщини, рідної української землі, справжній патріотизм. Доречно тут додати і такі рядки: *Моє **серце** не в Києві, а під Іловайськом, моя душа не у Львові, а в Дебальцево* [21, с. 177]. Серцем та душею Б. Гуменюк саме там, де в 2014 р. точилися найзапекліші бої.

Продуктивним серед антропологічних слів-символів є символ **очі**. В. Жайворонок зазначає, що в народній естетиці **очі** традиційно символізують привабливість, красу, людську сутність, вдачу, розум, проникливість тощо [31, с. 414]. Б. Гуменюк використовує лише символічне значення «внутрішній світ» військового: *«Звикай. Тепер ти будеш іншою людиною» «Наскільки іншою?» «Геть іншою. Ось із цим виразом **очей**». «Надовго?» «Назавжди»*[23, с. 3]. Очі, які бачили цю страшну війну, стали її проєкцією. Для яких весь побачений жах став буденністю. І тепер від цього особливого виразу очей ніколи не позбутися. Таке ж символічне значення розкриваємо і в таких контекстах: *Саме по **очах** нас вичислятимуть добропорядні громадяни через п'ять та десять років, для яких наша присутність на вулицях їхніх населених пунктів становитиме потенційну загрозу* [23, с. 37]. **Очі** стали своєрідним маркером людей, які воювали: *По **очах**, через десять і п'ятнадцять років, в натовпі, в палатах зі суворим режимом, в пересильних камерах на етапі ми безпомилково впізнаватимемо своїх* [23, с. 38]. Б. Гуменюк зазначає, що саме по **очах** інші військові та цивільні вирізнятимуть тих, хто бачив смерть: *Щоправда, наше божевілля могли виказати **очі**, тож із цим решту життя доведеться критися, може навіть яюсь жити без них* [23, с. 37]. Тепер лише один погляд здатен розповісти про те, що довелось пережити військовим на фронті: *По виразу **очей** бачу – твоя душа досі переживає того, кого вбила твоя рука, твій розум і твоє серце* [23, с. 3].

У досліджуваних текстах серед антропологічних символів фіксуємо такі символи-назви осіб та символи-соматизми: *козак, мамай*, імена учасників Революції гідності, *голова, очі та серце*. Наведені лексеми

увиразнюють духовний досвід українського народу, формують образ українця як особистості, здатної витримати найважчі випробування чи віддати власне життя у боротьбі за свободу та незалежність.

2.8. Предметні символи

У досліджуваних текстах фіксуємо предметні слова-символи, що часто відображають історичний досвід чи культурну традицію певної нації.

У творчості Б. Гуменюка особливої семантики набувають предметні символи, зокрема назви зброї. У контексті війни озброєння – це не лише обов’язковий атрибут захисту наших військових, це також символ ворога. У руках окупанта – це не знаряддя оборони, а нападу. Це рушійна сила, що несе смерть та руйнацію.

Цікавим є образ-символ **меча** («старовинної холодної зброї у вигляді двосічного прямого довгого клинка з рукояткою» [59, Т. 4, с. 697]), який у народній символіці означає «війну, підступність, віроломність» [31, с. 361–362]. У текстах Б. Гуменюка цей символ апелює до образу наших козаків, сміливих захисників рідної землі, України: *Бийся з ним як з чоловіком / Як ти бився з ним сто і тисячу років тому / На сокирах і на мечах* [22, с. 42]. Також «довгий меч є уособленням духовної снаги його власника» [29, с. 547], і саме такої семантики набуває цей символ у рядках: *Але боєць сподіватиметься до останнього / Ціною власного життя якщо доведеться / Наче астроном прибульців з іншої планети / Він – вірить / І запорука його віри не слово а меч* [22, с. 168]. Згадано зазначений символ у рядках, де порушена тема братерства на передовій: *Ми кажемо один одному: / Ось тобі моя рука брате / Ти завжди можеш на мене покластися / Я ніколи тебе не залишу / Ні живого ні мертвого / Ні пораненого / Моя рука тобі на доказ моїх слів / Мій меч – твій меч / Твоя смерть – моя смерть* [22, с. 53]. Наші захисники стійко й самовіддано борються за майбутнє, за мирне небо, за спокій, за неподільність держави. Нам є кого і що захищати. Хоробрі воїни відважно йдуть в бій пліч-о-пліч зі своїми

побратимами, які за час війни стають рідними одне одному. Це і демонструє Б. Гуменюк у наведених рядках.

В аналізованому матеріалі ми зафіксували контекст, де Борис Гуменюк згадує традиційні та водночас надзвичайно важливі символи для кожного українця та українки: *Відтепер це сакральні речі у нашому національному вівтарі, поруч із шаблею, розп'яттям, вишиванкою і кобзарем – бруківка і коктейль із запалювальною сумішшю, розлитий під стадіоном «Динамо»* [23, с. 124]. В. Жайворонок зазначає, що «до вишиванок ставилися як до святині, передавали від покоління до покоління, з роду в рід, берегли як реліквії» [31, с. 88]. «Кобзар» Т. Г. Шевченка – безумовно патріотичний символ українського народу, а шабля символізує лицарство та свободу [71]. Розп'яття символом християнської віри та символізує «переживання сутності антагонізму», «агонізуючий біль життя, творення і знищення» [29, с. 836].

Письменник проводить цікаву паралель між традиційними елементами української віри та культури і сучасними засобами боротьби за незалежність.

Серед загальнонаціональних предметних символів ми зафіксували *меч, шаблю, вишиванку, розп'яття та кобзар*, які репрезентують прагнення українського народу зберегти свою ідентичність та традиції, незважаючи на прагнення ворога привласнити та знецінити наші здобутки як нації. Аналізовані лексеми є своєрідними маркерами національного самоусвідомлення.

2.9. Абстрактні символи

Активно в своєму творчому доробку Борис Гуменюк оперує абстрактними словами-символами, тобто лексемами, що не мають фізичного вираження, однак набувають особливого символічного значення завдяки соціальному чи культурному контексту.

Провідною лексемою з-поміж абстрактних символів у творчості Б. Гуменюка є **війна** («організована збройна боротьба між державами, суспільними класами тощо» [59, Т. 1. с. 669]). Уперше це слово ми фіксуємо в назві збірки поетичних творів «Вірші з війни», і одразу стає зрозумілим, що в

рядках цих поезій читач дізнається неприховану правду про події, що відбуваються на фронті. Символ **війна** продуктивний у поетичних та прозових контекстах Б. Гуменюка. Він пише: *Бо все в цьому світі минає – окрім війни* [22, с. 172], наголошуючи на циклічності подій і що історія завжди повторюється. В інших рядках автор підкреслює: для тих, хто обрав шлях боротьби та кривавого бою – вже не існує шляху назад: *Я не відповідальний за цю війну – за цей світ / Він давно «трьохсотий» / Незабаром йому може настати повний гаплик / Ти й не помітиш коли / Тобі більше нема до цього діла / Відтепер війна твій світ* [22, с. 184]. **Війна** – «символ смерті» [29, с. 118]: *Відколи існує людина і так званий цивілізований світ, відтоді вона воює. Війна, війна, війна – це майже вичерпна розповідь про історію нашої цивілізації* [23, с. 71]. **Війна** символізує «вбивство, кров» [29, с. 118]: **Війна** дає можливість пошуку простих відповідей на складні запитання. *Страх, героїзм, відвага, зрада, втрата, кров, кров, кров, Вітчизна. Смерть. Це – справжній пошук. Шлях вартий того, аби його пройти. Вартий того, аби про це ще комусь розповісти. Це – випробування. Ти випробовуєш себе. Вітчизною, кров'ю і – смертю* [23, с. 7]. Також, як згадує автор у рядках вище, – війна – це справжнє випробування. Зокрема випробування кров'ю та смертю.

Важливим для нашого дослідження є такий контекст: **Війна** – *це коли шестирічна дитина замість того, щоб намалювати тата, маму, братика, сестричку, сонечко у небі, хатку в квітах, малює танк, український прапор, солдата, бажає йому вижити і перемогти* [23, с. 151]. Б. Гуменюк акцентує увагу на тому, як війна впливає та змінює життя всіх без винятку – і дітей теж – адже тепер їхнє щасливе й безтурботне дитинство відібрала війна. Аналізований образ у цьому контексті символізує те, як воєнні реалії змінюють життя, уявлення та світогляд навіть наймолодших представників нації.

Б. Гуменюк зазначає: ця війна вже так довго триває, що нашим дітям доводиться опановувати військову термінологію. Слова, про які наші діти не мали б чути у своєму юному віці: *Діти незабаром могли би піти до школи –*

так довго ця **війна** триває – якби їхню школу не рознесло снарядом. Тепер вони самотужки опановують абетку: А – артилерія, артпідготовка, Б – броня, БеТееР, В – **війна**, Г – гради, Г – Галинка (старша сестра, яка підірвалась на розтяжці), Д – Донбас. Хочеш ще? [23, с. 18].

В одній зі своїх поезій Б. Гуменюк пише: *Іноді хочеться захвати **війну** назад до телевізора / Зручно вмотитись на дивані / Ліниво переключати канали / Знайти спортивний чи музичний / Бо ці інформаційні зі своєю **війною** так дістали!* [22, с. 93]. Хочеться, аби війна залишалася лише на екрані телевізора, але аж ніяк не зачіпала наше життя, і щоб від неї можна було б позбутись так само легко, як змінити телевізійний канал. Та, на жаль, бойові дії змінили кожного з нас, і автор розуміє це, як ніхто інший. Він знає, що це вплинуло, насамперед, на всіх тих, хто самовіддано пішов на фронт. Тим, хто обрав цей надскладний шлях, важко звикнути до того, що **війна** – прямо перед їхнім обличчям і що вони є частиною цієї **війни**: *Від самого ранку відмивав руки / І обличчя і волосся і взуття і одяг / Від порохових газів від землі яка пов'їдалася в шкіру / Від мастил якими чистив зброю / І від **війни** яка в'їлася в серце / Особливо від **війни***» [22, с. 17]. Криваві події і справді «в'їлися в серце» та, певно, що й у саму душу кожного українця та українки, адже, як зазначає Б. Гуменюк: *Це **війна** всіх проти всіх / І стосується всіх / Мертвих живих і ненароджених* [22, с. 39]. У наведеному контексті ми також фіксуємо слова, які апелюють до творчості Т. Шевченка. Також цікавими є рядки автора про те, що ніхто вже не пам'ятає і не може згадати: як то було без **війни**: *Як то воно – без **війни**? / Може хто пам'ятає? / Мої хлопці – скільки не питай – нічого про це не знають* [22, с. 118]. Далі Б. Гуменюк продовжує попередню думку та наголошує на тому, що **війна** несе лише руйнацію. Вона кривавим слідом залишає все випаленим до тла. Невідомо, чи залишиться ще хтось живим і чи взагалі коли-небудь закінчатся ці жахіття: *Сотні зруйнованих будинків / Стертих з лиця землі / Понівечених неприбраних / Полишених напризволяще / Якщо колись повернуться їхні господарі – Якщо хтось виживе / Якщо колись закінчиться **війна** – Не знайдуть своїх домів* [22, с. 150–151].

Поет не раз пише про те, як кардинально змінюється твоє життя, коли в ньому з'являється **війна**. Що все, що було «до» – стає неважливим: воно вже геть незнане, забуте і здається несправжнім. Життя для всіх українців та українок змінилося із початком збройної агресії росії. Особливо змін зазнали ті, хто пішов на фронт. Тепер вони інші, адже війна докорінно змінила їхнє життя: *Чого варте саме поняття «до війни»? До війни. Щось таке далеке. І ніяке. Мале. Без смаку. Безбарвне. Як сам тодішній ти. Тепер усе буде інакше. Після війни. Вже сьогодні я чітко пам'ятаю обличчя тих солдатів, чую їхні крики, бачу їхні прострелені голови – голови, які я прострелив, – але майже забув обличчя своєї сестри і братів* [23, с. 13]. Резонують із попередніми і такі слова автора: *Усі чекають мене. Чекають, коли я повернуся з війни. Даремно. Я не повернуся. Немає мене. Того, якого вони знають, давно немає. Вони того не знають. Ніхто цього не знає. Я сам досі не знав* [23, с. 15]. Тут автор укотре згадує про те, що таким, як до фронту, – він більше не буде. Попереднє життя більше не повернути. Тепер є лише він (військовий) у цій війні. І так буде завжди. Таке ж трактування застосовуємо для цього контексту: *Чи не нам з тобою знати, командире, що **війна** то така хитра, прихована всередину штука, навіть якщо ти формально не загинув, навіть якщо не потрапив у полон, навіть якщо формально живий, здоровий, в колі родини, при УБД, насправді ти ніколи з неї не повернешся* [23, с. 59–60]

Наші прифронтові міста щоденно страждають, військові без упину дають відсіч ворогу. Ми ж повинні бути найнадійнішим тилом для наших воїнів: *Зазвичай після війни солдатам важко повернутися до «мирного» життя, до «цивільних» професій. Він ще сам до пуття не знає, що робити ось із цим чоловіком, яким він став, яким зробила його **війна**. З переляку він може навіть пробувати повернути собі «старе тіло». Марно. Це те саме, що намагатися скласти назад гранату, з якої вирвали чеку, яку кинули, якою рознесли дім, яка вибухнула* [23, с. 269]. Б. Гуменюк зазначає, що «цивільне життя» для людини, яка викарбувана вогнем війни, – навряд можливе. Спогади про її кривавий слід тепер з нами назавжди. Особливо складно нашим захисникам та захисницям, адже події сьогодення докорінно змінили

їхнє життя, побут, звички. Б. Гуменюк описує за допомогою символічних одиниць, як війна змінює сприйняття буденності та звичного життя.

Із попередніми контекстами перегукуються такі рядки письменника: *На **війні** ціле життя може вміститися між двома фразами / «Привіт друже та прощавай брате»* [22, с. 96]. У наведеному контексті автор проводить цікаву для дослідження паралель між звертаннями «друг» та «брат». Можемо висновкувати, що війна по-своєму «ріднить» незнайомих раніше людей. Потрапивши на фронт, військовослужбовці стають одне одному побратимами, які пліч-о-пліч ведуть невпинну боротьбу проти ворога.

У досліджуваних текстах ми зафіксували рядки, у яких війну Б. Гуменюк порівнює зі звуками: ***Війна** – це звуки. Розриви снарядів, свист куль, гул двигунів, хлопки мін, крики живих, стогін поранених, голоси «речників», які транслиують інформ – повідомлення з фронтів, гідке деренчання рикошетів. Звуки застерігають, інформують, передують страху, небезпеці, а іноді – смерті* [23, с. 47]. Звуки вибухів, криків, свистів, розривів – наповнюють війну. Вони віддзеркалюють її сутність. Також Б. Гуменюк доречно акцентує увагу на тому, що без тих, хто бере участь у бойових діях, війна – просто слово, яке не здатне налякати: *Він – пручався (було помітно), випручувався від **війни**, але вона мертвою хваткою міцно тримала його. Вона трималась за нього. Бо що вона без нього? Звук. Звичайне слово з прісних букв, не здатне ні стривожити, ні обпекти. І лише з ним, з такими як він, вона набувала форму* [23, с. 29].

На нашу думку, особливо вражають рядки, де автор згадує про молодих хлопців, життя яких змінила війна: *Пацанва, брате, 93-го, 95-го року випуску. Той взагалі 98-го. Їм би ще морозива – маленьке відерко кожному, м'яча поганяти, потім надвечір наголяка в ставку скупнутися і закохатися.... А тут – **війна**. Вони й воюють, наче грають хованки. Як молоді бички по позиціях гоцають. Гигочуть. І – гинуть – усміхнені, розхристані, життя сповнені, коли навіть **війна**, навіть смерть не спромоглася стерти з їхніх облич вираз щастя, помітний в тому віці, мовби мамине молоко на*

губах [23, с. 86]. У цих юнаків було ще все попереду, якби ворожа держава не розв'язала війну.

Важливими для аналізу є контексти, у яких Борис Гуменюк пише про час на **війні**. Письменник констатує, що **війна** – це абсолютно інша реальність, де час не виміряти годинником чи календарем: *Час на війні йде якось по-іншому. Він не вимірюється ані годинником, ані календарем, бодай би тому, що вимірюється життям твоїх товаришів, оцих матюкливих, іноді трохи зляканих та необачно сміливих пацанів, що кожного з них хочеться прикрити собою. Зрештою, він вимірюється твоїм власним життям, чорти йому візьми, а це таки щось означає, і в цьому куцому часі, і в цьому обтятому просторі. Та що там час? – мить, маленька часинка, вирішує все в цій столітній війні: хто стріляє першим, хто – житиме* [23, с. 116–117]. Також автор пише, що навіть два-три тижні на війні – вже зовсім довго, оскільки перебувати в самому епіцентрі бойових дій надзвичайно складно: *Ця історія трапилася чи то два, чи то три тижні тому, бо два-три тижні на війні – це дуже багато, навіть якщо нічого такого, навіть коли всі живі* [23, с. 135].

У своїй творчості Б. Гуменюк підкреслив важливість участі жінок у **війні**. Панувала думка, що війна – не жіноча справа. Та станом на 2014 рік загальна чисельність жінок у лавах Збройних сил становила 49 926 [35]. На початок січня 2024 року кількість жінок, які стали на оборону держави, – майже 70 тисяч [34]. Письменник зауважує: *Чи мені тобі розказувати як на війну потрапляє дівчина? Як журналіст, як санінструктор, як волонтер. Поки щось не трапиться. Поки не стане для якогось підрозділу своєю, – оберегом, талісманом, додатковою мотивацією, – а війна з брудними ногами не залізе в душу їй* [23, с. 14]. Дівчина, яка бере до рук зброю, чи розвозить гуманітарну допомогу в гарячі точки, чи їздить на фронт як репортерка, оскільки її життя змінила війна. Кожна з таких жінок стає символом для тих, з ким вона поруч. Для військових, як влучно зазначає Б. Гуменюк, вона – талісман, оберіг. Для своїх рідних – захисниця. Для тих, хто потребує допомоги, ця дівчина – підтримка, опора, віра та надія на спокійне майбутнє.

В аналізованих текстах ми зафіксували рядки, у яких Борис Гуменюк згадує Революцію гідності та **Майдан**. Саме події Майдану 2013 року передували змінам у новітній історії України та початку російського вторгнення на терени нашої країни. Лексема **Майдан** символізує «мирну боротьбу за справедливість та очищення від рабської психології» [29, с. 469]. Також *Майдан* «продемонстрував публічну єдність усієї України» [29, с. 472]: *Весь Майдан – це одна велетенська емоція і надмір почуттів. Хто не був, той не тямить* [23, с. 125]. Події Майдану стали символ віри у краще майбутнє, надію на зміни: – *Тут таке пишуть. Майдан переміг. Яник утік. Буде створена нова більшість у... – запнувся. ... – Тепер все буде по справедливості. Не так, як раніше* [23, с. 89–90]. Як зазначила Н. Котлова: «Київський Євромайдан для мільйонів українців став символом відродження української нації, формування сучасної української культури» [40, с. 96]. Пізніше чимало учасників Революції гідності візьмуть до рук зброю для оборони територіальної цілісності України. Відомо, що Б. Гуменюк теж один із них: *Майже у воротах зіткнулися з розвідувальною групою, яка поверталась із завдання. Командир групи Бішут. Половина облич знайомі, всі пройшли Майдан, з другою половиною спільні знайомі, друзі* [23, с. 119]. Революція гідності стала символом боротьби за свободу, за права вибору та демократичні цінності. Давати відсіч озброєним беркутівцям було нелегко і для цього учасники подій використовували різні способи та підручні засоби, такі як каміння бруківки чи коктейлі Молотова: *Відтепер це сакральні речі у нашому національному вівтарі, поруч із шаблею, розп'яттям, вишиванкою і кобзарем – бруківка і коктейль із запалювальною сумішшю, розлитий під стадіоном «Динамо»* [23, с. 124]. Із початком повномасштабного вторгнення люди теж готували згадані коктейлі для того, щоб боронити свою країну. Тепер справді, як зазначає Б. Гуменюк, це «сакральні речі у нашому національному вівтарі». Фіксуємо формування нового особливого значення для лексем «бруківка» та «коктейль Молотова» завдяки увиразненню контексту загальнонаціональними символами, які ми проаналізували у

контексті предметних символів, та є невід’ємними елементами національної ідентичності.

Згадує письменник і *Небесну Сотню*, що стала символом «відданості, героїзму, самопожертви в ім’я захисту правди» [29, с. 530]. «Небесна сотня стала збірною назвою загиблих учасників мирних акцій протесту (Євромайдану) у грудні 2013 – лютому 2014 рр» [29, с. 530]: *Попри все ми перемогли. У нас більше немає Яника і є Небесна Сотня* [23, с. 129]

З-поміж аналізованих текстів ми зафіксували контекст зі знаковою фразою «*Слава Україні*»: *А Маріуполь з околицями потроху звикає, що тут базується батальйон, як перед тим звик Бердянськ – день за днем усе частіше звучить «Слава Україні», більшає синьо-жовтих прапорців, гудків клаксонів і дівочих посмішок. Особливо – дівочих посмішок* [23, с. 114–115]. Б. Гуменюк згадує про наш синьо-жовтий прапор, який репрезентує загальнонаціональну символіку. Фразу «*Слава Україні*» ми, українці, завжди кажемо з неприхованою гордістю. Особливого символічного значення ця фраза набула з початком повномасштабного вторгнення, коли стало відомо на весь світ, що за слова «Слава Україні» можуть позбавити життя. «6 березня 2023 у мережі поширили відео, на якому росіяни розстрілюють беззбройного українського воїна. Його останніми словами стали «Слава Україні!» [12].

Отже, серед абстрактних символів ми зафіксували такі: *війна, Майдан, Небесна Сотня, фраза «Слава Україні»*, які є потужними інструментами для вираження національної свідомості та колективного досвіду, закріплюючи в свідомості українців їхню ідентичність і боротьбу за збереження незалежності.

Висновки до розділу 2

Борис Гуменюк у своїх текстах активно оперує загальнонаціональними словами-символами, які є важливими засобами репрезентації національної ідентичності, культурної спадщини та колективної пам’яті нашої нації, а

також сприяють формуванню патріотичних поглядів та настроїв українців, особливо у часи війни.

У розділі 2 ми розглянули функціонування загальнонаціональних мовних символів у творчості письменника та покласифікували їх за тематичним принципом.

У прозових та поетичних текстах Бориса Гуменюка ми виокремили такі тематичні групи слів-символів із традиційним значенням: архетипні символи (*кров, чорний, червоний та білий кольори, земля, вогонь, образ-символ вогненного пса, хата, хліб*), релігійні символи (*Бог (Господь), ангел-охоронець, молох, церква, віттар, пекло, ікона, розп'яття, молитва, Покрова*), космогонічні символи (*сонце, місяць, зірка, небо*), символи-назви об'єктів довкілля (*могила, пустеля*), рослинні символи (*вишня, тополя, калина, бузина, полин, барвінок, чорнобривці, айстри, соняшник, вінок*), анімалістичні символи (*собака, жайворонок, бузько, крук, горобець*), антропологічні символи (*козак, мамай, серце, голова, очі, імена учасників Революції гідності*), предметні символи (*меч, шабля, вишиванка, кобзар*) та абстрактні символи (*війна, Майдан, Небесна Сотня, фраза «Слава Україні»*).

Аналізовані лексеми є вагомими чинниками національної самоусвідомленості українців як нації, яка впродовж століть бореться за свою незалежність.

РОЗДІЛ 3

ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКІ ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ МОВНИХ СИМВОЛІВ У ТВОРЧОСТІ БОРИСА ГУМЕНЮКА

Символ як художній образ здатний транслювати не лише загальнонаціональну специфіку, але й бути продуктивним виражальним засобом авторського світобачення і світовідчуття. Індивідуально-авторські символи – лексеми, які набувають символічного значення лише в текстах певного автора. Письменники здатні надавати нових, унікальних значень уже звичним образам. Такі символи часто сформовані із загальноприйнятих культурних асоціацій, однак під впливом авторських інтерпретацій та світогляду прозаїка чи поета, символи стають багатшаровими та неповторними. До таких символів ми зараховуємо лексеми, що набули в авторському контексті нового символічного значення, не зафіксованого символістичними лексикографічними працями.

У творчості Б. Гуменюка ми зафіксували приклади індивідуально-авторської символіки, які доповнюють воєнну картину світу сучасних українців.

3.1. Космогонічні символи

У національному світобаченні українців символи світотворення найчастіше асоціюють із самим життям, джерелом гармонії й порядку. Такі значення є основними для *космогонічних* символів у творчості Б. Гуменюка. Проте ми зафіксували контексти із лексемою **небо**, у яких автор надає особливого символічного значення – джерело небезпеки і смерті: *...ще вчора ми нашітовували **небо** металом / Поки воно не обвалилось наче стіни промзони* [22, с. 89]; *Кожен день **небо** присилає нам град / Десь із – за горизонту / І дрібний металевий дощ / Який зволожує землю нашою кров'ю* [22, с. 105]. Письменник описує нам небо, від якого ти тепер не

очікуєш таких бажаних крапель дощу: звідти тепер летять ракети. *Небо*, що знаменує лише невідоме, постійний страх, деструктивну силу.

З-поміж космогонічних слів-символів виокремили лексему *небо* з індивідуально-авторським символічним значенням деструктивної сили, що приховує небезпеку та страх.

3.2. Рослинні символи

Із авторською символічною семантикою в досліджуваних текстах Б. Гуменюка ми зафіксували назви дерев і квітів.

Особливого значення в одному з творів автора набуває лексема *клен* («дерево, що має лапате листя з гострими кінцями й глибокими вирізами» [59, Т. 4, с. 179]). Традиційно *клен* символізує достаток, порядок, об'єднання, надійний спокій та затишок, доброту, чоловічу красу [26]. В. Жайворонок зазначає, що «з кленового твердого дерева здавна виготовляють посуд, ложки, виделки, ярма» [31, с. 289–290]. М. Дмитренко теж стверджує, що з клена «виготовляли дерев'яний посуд, а також музичні інструменти: сопілки, гуслі, кобзи, бандури, скрипки. Адже клен був під захистом бога мистецтв Полеля» [26].

У новелі Б. Гуменюка «Саперна лопатка» фіксуємо індивідуально-авторське символічне значення лексеми *клен*. У тексті йде мова про те, що з тіла *клена*, замість скрипки, роблять держак для зброї, оскільки тепер настали інші часи: *І от настав її час. Майстер запалив свічку, проказав «Отче Наш» за душі пращурів, поліз на горище старої батьківської хати і дістав столітнього клена, і вже не знати, чи то було тіло клена чи його душа. Вистояне, мудре, тонке тіло клена, яке стільки всього передумало за останню сотню років, лежачи тут під стріхою, чи сучкувата із прожилками кленова душа, така красива і глибока як на те, що могла би бути душею людини. Він порушив заповіт прадіда і зробив з неї держак для саперної лопатки, а не скрипку, бо настали нині такі часи. Лихі часи настали. Нині – часи воїнів* [23, с. 50–51]. Замість традиційного створення музичних інструментів з клена, герой новели використовує його для держака саперної

лопатки, яка обов'язково знадобиться на бойових позиціях. Автор у своєму тексті акцентує увагу на тому, що з початком російської агресії багатьом українцям довелося змінити звичну справу життя на військову. **Клен** у цьому контексті набуває особливого символічного значення – крім оберегу, цей образ усимволізовує перетворення, адаптації до нових жорстоких реалій в умовах війни, відданості й самопожертви.

Серед символів-назв квітів із індивідуально-авторським значенням увагу привертає **ромашка** («трав'яниста рослина родини складноцвітих з дуже розгалуженими стеблами й суцвіттями-кошиками, що складаються з білих пелюстків і жовтого осередка» [59, Т. 8, с. 879]). Традиційно ця квітка символізує невинність, «дівочу скромність» [31, с. 508–509], а в Б. Гуменюка – ще й символ спокійного, довоєнного життя: ...*Бачу сон... Ромашкове поле / У ромашках – квіткою ти / А у нас тут поле бою / А у нас тут блокпости* [22, с. 14]. Формуванню такого символічного значення сприяє протиставлення «ромашкове поле» – «поле бою».

Особливого значення в текстах Б. Гуменюка набувають образи **айстри** та **хризантеми**. **Айстра** («трав'яниста декоративна рослина з великими квітками різного забарвлення» [59, Т. 1, с. 25]) традиційно символізує чисте, ніжне кохання [29, с. 624], а **хризантема** («декоративна рослина родини складноцвітих з розкішними махровими суцвіттями різноманітного забарвлення» [59, Т. 11, с. 144]) є символом дружби, радості та теплих почуттів [69]. Також у європейській, зокрема польській, традиції **хризантема** — квітка, що є «символом Свята померлих і смерті» [49, с. 55]. Можемо зробити висновок, що під впливом традицій інших культур формується нове символічне значення. У творах письменника ці обидві рослини набувають семантики смерті та символізують скорботу і спокій після всіх випробувань війною: *У айстрах і хризантемах наші хлопці / Тепло. Нече вдома. І на серці спокій / Нече вже позаду всі важкі дороги* [21, с. 320].

Серед рослинних символів з індивідуально-авторським компонентом у творах Б. Гуменюка ми зафіксували **клен**, **ромашку**, **айстри**, **хризантеми**. Примітно, що всі авторські символічні значення з'явилися під впливом

воєнного контексту, увиразнюють явища, які перестали бути буденними, а сприймаються через призму втрат, розуміння життєвих цінностей «до» і «після» війни.

3.3. Символи-назви об'єктів довкілля

Російська агресія проти України чи не щодня вносить до нашої пам'яті місця, які назавжди усимволізують відвагу й героїзм наших захисників, їхню самовідданість у боротьбі за вільне майбутнє.

У текстах Б. Гуменюка фіксуємо згадку про *Донецький аеропорт*. Для кожного українця й українки це не тільки аеропорт. З вересня 2014 до січня 2015 року там розгорталися найзапекліші бої із російськими угрупованнями. Відчайдушна боротьба за летовище тривала понад 242 дні, а захисники аеропорту отримали почесне звання «кіборгів» [4]. Письменник надає особливого значення цьому місцю: *А навіщо вам цей «донецький аеропорт»? <...> Я не можу відповісти, навіщо українцеві Берестечко, / навіщо українцеві Лисоня, / навіщо українцеві Хортиця, / навіщо українцеві місце його доблесті, гідності та слави. / Це потрібно відчувати серцем; це не пояснити словами* [21, с. 219]. Саме аеропорт став символом супротиву, незламності та сили духу наших військових. Автор прирівнює його до таких знакових для українців локацій, як *Берестечко*, *Хортиця* та *Лисоня*, які теж є символами боротьби із загарбниками.

Із індивідуально-авторським символічним значенням ми зафіксували лексему *окоп* («земляна споруда, що служить укриттям від вогню, вогневою позицією та місцем спостереження за ворогом для одного бійця або підрозділу» [59, Т. 5, с. 675]). *Окоп* – неодмінний «атрибут» життя на війні, місце сховку, тому символізує місце перебування бійця не лише за життя, а й після смерті: *Зрештою, якщо копати, то – окоп. Чи могилу для загиблих товаришів. Або яму для убитих ворогів. Хоча твій окоп – як знати – може статися могилою тобі* [23, с. 49]. У наведеному контексті підкреслено трагічність війни: *окоп*, призначений для захисту, може стати місцем похованням. *Окоп* стає символом долі бійця в умовах війни.

Важливими для аналізу є рядки, де **окоп**, виритий на цвинтарі, стає символом самої війни у вічному розумінні часопростору: *Природно коли снаряд залітає на цвинтар / І стирає з лиця землі могили наших батьків / Природно коли солдати риють на цвинтарі окопи / Копають траншеї зводять бліндажі / Бо цвинтар знаходиться в стратегічному місці / На панівній висоті / І ми вже ніколи не дізнаємося / Ці окопи — це могили наших коханих / Чи могили коханих інших людей* [21, с. 140–141]. **Окоп**, виритий на цвинтарі, підкреслює всю жорстокість та аморальність війни і знецінення всього сакрального. На місці вшанування пам'яті про померлих знову точиться запекла боротьба, перетворюючи цвинтар на поле бою.

Серед індивідуально-авторських символів-назв об'єктів довкілля ми виокремили *Донецький аеропорт* як символ незламності, сили духу і боротьби, та *окоп*, що уособлює війну, життя бійця, межу між життям і смертю й розкриває трагічну несправедливість сучасної війни.

3.4. Анімалістичні символи

З-поміж *анімалістичних* мовних символів особливої індивідуально-авторської семантики набуває образ-символ *голуба* («птаха ряду голубоподібних з різнобарвним пір'ям та великим волом» [59, Т. 2, с. 118]). Традиційно голуб – це символ «злагоди, духовності та сили» [29, с. 183], та поет, навіть цей, здавалося би, світлий образ використовує теж у негативному воєнному контексті, наче підкреслюючи, що на війні немає місця для добра: *Я ще можу зрозуміти голубів / вони звикли порпатися у людському смітті / Навіть якщо вони будуть висмикувати волосся / Довкола рани / Що злипло від крові / З прострелених навиліт голів / І вистелять ним свої гнізда / Я зрозумію їх* [22, с. 18–19]. Як бачимо, *голуб* символізує пристосування до жахливих умов війни. Б. Гуменюк підкреслює, що навіть у мирних істот немає вибору, окрім як жити серед руйнацій, спричинених ворогом.

Незвично Б. Гуменюк використовує образ *чайки* («морського водоплавного птаха родини сивкових» [59, Т. 11, с. 264]), яка традиційно є символом «матері-вдови, а також України» [31, с. 633]. Однак в

аналізованому матеріалі **чайка** несподівано набула семантики смерті: *Ці чайки над полем бою – вони такі недоречні* [22, с. 18]; *Вони кружляють над полем бою / Над полем де лежать мертві / У променях сонця що сходить і заходить – рожеві / Я переконую себе що це вони в променях сонця / Не у крові* [22, с. 19]; *Рожеві чайки – / Волів би ніколи їх не бачити – / Найбільше жахиття цієї війни* [22, с. 20]. Мотивацією для творення такого символічного значення може бути близькість моря до поля битв, і **чайки** як представники фауни Приазов'я теж залучені до цієї війни.

Символом мирного життя у воєнних реаліях став **перепел** («невеличка польова перелітна пташка родини фазанових, яка має темно-буре плямисте забарвлення» [59, Т. 6, с. 245]). Ця пташка веде переважно наземний спосіб життя і прив'язана до свого місця проживання, але війна руйнує його: *Перепелів по-справжньому шкода / Бо ця війна мала б стосуватися лише людей / Бо ця війна стосується лише людей / Бо перепели не винні в цій війні / Перепели ні в чому не винні* [22, с. 40]. **Перепели** в цьому контексті символізують мирне життя українців, які постраждали від агресора.

Орнітонім **крук** у досліджуваних текстах набуває особливого значення янгола-захисника військового, ніби знак того, що на війні людина постійно балансує між двома світами – життям і смертю: *Пір'я чорного янгола: хтозна – може, ця куля мала бути тобі. Бог, що створив танк, і тебе, і твого ворога, який одвіку обертає сансару-гусеницю, прислав крука, прислав тобі янгола-охоронця у вигляді чорного птаха: тепер ти крукові зобов'язаний усім* [21, с. 301].

Серед анімалістичних символів із індивідуально-авторським значенням ми зафіксували образ-символ голуба, чайки, перепела та крука. Аналізовані лексеми виражають емоційні аспекти війни, підкреслюючи її деструктивний вплив на життя.

3.5. Антропологічні символи

Цікавими для аналізу *антропологічні* символи з індивідуально-авторським значенням, серед яких виокремлюємо назви осіб та символи-соматизми.

Безумовно, в текстах Б. Гуменюка символізується образ **солдата** («рядового військовослужбовця сухопутних військ» [59, Т. 9, с. 441]). Автор показує нам безстрашного воїна, справжнього нащадка славного козацького роду, який без роздумів іде в бій проти ворога. Письменник наголошує, що українські військові – гуманні, не позбавлені гідності та людяності. Вони не вбивці, не загарбники, а справжня запорука нашої безпеки та мирного неба: *Якщо хочеш когось убити / Ніколи не стріляй у голову / Це – позерство / Ти ж не вбивця / Ти **солдат*** [22, с. 41]; *Пам'ятай: ти – **солдат** лицар / Не мародер і не кат / Поводься з ним так / Як твій пращур / Який на полюванні перемігав звіра* [22, с. 43].

Військова справа має свої правила, свої принципи, про які не можна забувати та яких варто дотримуватися: ***Солдат** не повинен відчувати дискомфорту на такій роботі / Не повинен вагатися / У нього не має бути жодних емоцій від того коли влучає / Йому це не приносить втіхи / Але так само у нього не повинно бути докорів сумління* [22, с. 63]. Навіть коли війни вщухають, вони назавжди залишаються в пам'яті людей. Це кривавий слід, від якого ніколи не позбутися. Військові, які після пережитих реалій на полі бою повертаються додому, уже ніколи не будуть такими, як до зустрічі з ворогом: ***Солдати** повертаються з війни додому / **солдати** повертаються / Щоб померти / Від невимовної втоми / Від досвіду / В цілковитому забутті* [22, с. 140].

Отож, як бачимо, образ **солдата** в аналізованих текстах є символом героїзму, захисту, самовідданості.

Серед символів-соматизмів у текстах Б. Гуменюка із особливим авторським значенням ми зафіксували словосполучення **солдатське тіло**. Автор порівнює столицю України із загальнонаціональним символом **серця**,

що символізує «життя; розум; ласку; любов» [29, с. 737] на противагу містам, які окуповані російськими загарбниками; де чимало втрат, болю та смертей наших військових: *Київ колись називали **серцем** України, а Львів її душею. Тоді що таке Донецьк, Луганськ, Маріуполь? **Тіло**? Я б поправив: **солдатське тіло*** [21, с. 177].

Символи-соматизми у текстах письменника пов'язані з образами військових і їхнім життям на війні.

Символізованим образом із власне авторським значенням виступають руки, зокрема ***руки воїна***: *Він був занадто юний щоб розуміти / Що його **руки** мріє виліпити кожен скульптор / Його **руки** мріє оспівати кожен поет / У таких **руках** мріє опинитися кожна жінка / Тому що у нього **руки** чоловіка – **воїна*** [22, с. 17]. Б. Гуменюк ніби оспівує руки бійця, тому що саме вони творять свободу, дають захист і надію на вільне життя. Поет стверджує: *Для солдата на війні головне – **руки**. Це його основний інструмент. Своїх рук я не міг йому віддати* [23, с. 38]. Традиційно, ***рука*** – символ діяльності; праці; захисту [29, с. 705]. Руки для воїна – це теж «знаряддя праці», які символізують захист від агресора, мужність і самовідданість.

Втрачені кінцівки – жахливий, проте, на жаль, неминучий «атрибут» війни. До жаху вражають рядки, де письменник згадує дівчину, якій ***вибухом відірвало ноги***: *І так ми собі бесідували, двоє людей, причетних до культури, наче нічого не трапилось, поки мої очі не опускалися додолу, до **відірваних вибухом ніг**, до інвалідного візка. ...Кажуть, Христос у свої останні дні помив своїм учням ноги. Цікаво, що він зробив би у цій ситуації? Щоб помити **ноги** цій дівчині, треба, аби сто років плакали усі українські поети. І ані пари з вуст. Її **ноги** стали образом війни, метафорою і символом української культури* [23, с. 63]. Ця історія про 25-річну Ірину Іванюш, медінструкторку із Дрогобича з позивним «Лютик», яка підірвалася на міні в зоні АТО і втратила ноги [24].

Відірвані вибухом кінцівки у наведеному контексті є символом війни та належать до індивідуально-авторських слів-символів у творчості

Б. Гуменюка. Також тут автор апелює і до біблійних образів, які лише підсилюють символічне значення цих рядків.

У досліджуваних текстах ми зафіксували антропологічні символи з індивідуально-авторським значенням на позначення осіб (*солдат*) та символи-соматизми (руки, ноги (з конкретизацією символічного значення: *руки воїна / відірвані вибухом ноги*) та *солдатське тіло*, які є втіленням жертвовності в умовах війни.

3.6. Предметні символи

Війна – особлива сторінка життя сучасних українців, складний досвід, який кожен переживає по-своєму. Особливим є і предметний світ війни, окремі явища якого символізуються в текстах Б. Гуменюка.

Особливого символічного значення автор надає **кулі** («маленькому свинцевому або сталюму снаряду для стрільби із ручної вогнепальної зброї і кулеметів, що являє собою передню частину бойового патрона» [59, Т. 4, с. 391]). **Куля** стає знаком війни. Фіксуємо цей образ-символ у таких рядках: *Природно коли вогняні кулі / Випущені установкою залпового вогню «Град» / Потрапляють у дитячі кімнати / Де сплять маленькі діти* [22, с. 37]; *Пригинаю голову Свистять кулі / Переповзаю через мінне поле / Зорана снарядами земля / Свіжа тепла* [22, с. 70]. Цікавими є рядки, де автор надає кулі певного священного значення: *Благословенна будь куле / Випущена з мого автомата / Благословенний будь автомате / Який минулої ночі випустив 250 набоїв / І ні разу не заклинив / Благословенна будь куле / Що потрапила в ціль* [22, с. 64]. Проаналізувавши наведені контексти, можемо зробити висновок, що у Б. Гуменюка **куля** поєднує у собі зовсім різні, протилежні значення. **Куля**, насамперед, несе смерть і деструкцію, але також і несе захист тому, хто тримає оборону.

Серед інших предметних символів фіксуємо **іграшки** («річ, призначена дітям для гри; забавка» [59, Т. 4, с. 9]). Б. Гуменюк показує нам дітей, яких позбавили спокійного існування, яких позбавили майбутнього. А також діток, в яких відібрали життя, і все, що залишилося в пам'ять про них, – це іграшки,

облиті кров'ю: *Природно коли діти вибігають на дитячі майданчики / І знаходять іграшки заляпані кров'ю / Іграшки загиблих дітей / Яких напередодні просто з дитячого майданчика / Відвезли до моргу / Діти як то діти / Тулять до себе іграшки заляпані кров'ю / Іграшки мертвих дітей* [22, с. 37]. *Заляпані кров'ю іграшки* в наведеному поетичному контексті символізують смерті тисячі дітей, яких убила війна. Іграшка перестала бути забавкою, а стала символом зруйнованого майбутнього, сплюндрованого окупантами життя.

Несподівано символічного значення захисту, надії та підтримки набувають *дитячі малюнки*: *А вранці дивлюся, а наша хата-казарма вся в дитячих малюнках, в оберегах, в дитячих долоньках. Напередодні волонтери привезли для нас гостинці від учнів молодших класів одної київської школи. Ці розфарбовані дитячі долоньки захищають бійців краще за будь-яку броню* [23, с. 144–145]. Українські діти підтримують наших захисників і захисниць та віддячують їм малюнками, які надсилають військовим на фронт для збереження бойового духу. Вони слугують нагадуванням нашим бійцям про те, заради кого вони борються. Діти з гордістю та шаною створюють для військових різні вироби своїми руками, які, як зазначає Б. Гуменюк, є захистом та оберегом для бійців, своєрідним маркером зв'язку із мирним життям.

Отже, серед предметних індивідуально-авторських символів ми виокремили *кулю, іграшки заляпані кров'ю та дитячі малюнки*. Куля – маркер смерті та загрози життю, водночас набуває символу захисту у руках наших військових. *Іграшки заляпані кров'ю* – символ відібраного війною життя, а *дитячі малюнки* для наших військових – справжній особистий оберіг.

3.7. Абстрактні символи

У творчості Б. Гуменюка особливої семантики набуває лексема **мир** («відсутність незгоди, ворожнечі, сварок» [59, Т. 4, с. 712]). В. Жайворонок зазначає, що мир означає «згоду, злагоду; відсутність збройної боротьби, війни». [31, с. 363–364]. Борис Гуменюк зазначає: **Мир, мир. Що вартує мир**

*без перемоги? Нічого. Нікому не потрібен такий **мир*** [23, с. 163]. Автор наголошує, що без здобуття перемоги в цій кривавій війні Україні **мир** не потрібен. А про подальше спокійне співіснування з країною-терористом та її населенням не може й бути мови. *Ми переможемо, якщо усвідомимо, що на сході у нас передова, а на заході – резерв і тил. Якщо ми будемо думати, що там війна, а тут **мирне** життя – кінець, – ми програємо, і нас не буде* [23, с. 179]. У цих рядках Б. Гуменюк зазначає просту істину: поки в країні триває війна – ми не можемо говорити про цілком мирне життя. Поки проливається кров наших співгромадян – ми не маємо морального права вважати, що війна десь-там далеко.

Лексему **мир** фіксуємо і в такому контексті: *Бо ніщо так не вбиває солдатів / Як розмови про **мир**. / Ми чекаємо наказу про атаку* [22, с. 104]. Наші воїни, військові хоч і борються за **мир** (про що й пише поет), та для них розмови про це – лише згаяний час і небезпека поразки, капітуляції. Головне їхнє завдання – вести запеклий бій, атакувати ворога, аби справді такий бажаний і потрібний усім спокій настав якомога швидше.

З-поміж абстрактних індивідуально-авторських символів ми зафіксували лексему **мир**, яка в Б. Гуменюка символізує небезпеку поразки та капітуляції у цій війні.

Висновки до розділу 3

Отож, індивідуально-авторські символи – лексеми, які набувають символічного значення лише у текстах певного автора. Індивідуально-авторські символи в досліджуваних текстах представлені як появою нових слів-символів (як-от, *окоп, Донецький аеропорт, куля*), так і появою нового символічного значення (наприклад, *небо, ромашка, чайка* тощо). У творах Бориса Гуменюка ми зафіксували приклади індивідуально-авторської символіки, які зображують мовний світ автора, його світогляд та переконання, а також покласифікували слова-символи за тематичним принципом.

У прозових та поетичних текстах Бориса Гуменюка ми виокремили індивідуально-авторський компонент функціонування мовних символів у таких групах: космогонічні символи (*небо*), рослинні символи (*клен, ромашка, айстра, хризантема*), символи довкілля (*Донецький аеропорт, окоп*), анімалістичні символи (*голуб, чайка, перепел, крук*), антропологічні символи (*солдат, солдатське тіло, руки воїна, відірвані вибухом ноги*), предметні символи (*куля, іграшки заляпані кров'ю, дитячі малюнки*) та абстрактні символи (*мир*).

Індивідуально-авторські мовні символи у творчості Бориса Гуменюка – це складні багатозначні образи, які дають можливість читачеві усвідомити погляди автора на життя, зокрема в умовах війни, а також допомагають розкрити емоційну та філософську глибину творчого доробку письменника.

ВИСНОВКИ

У сучасному українському мовознавстві актуальні символістичні дослідження, які привертають увагу до української ментальності та її втілення в конкретному символічному образі. Мовні символи є знаками для значної частини людства і водночас зазнають, по-перше, національно-специфічних трансформацій, характерних для певної культури, та індивідуально-авторських, властивих мовотворчості окремого письменника.

Тему новітньої російсько-української війни порушено в творчості чималої кількості письменників та письменниць. Сучасний літературний процес швидко відреагував на зміни в історії нашої країни. Тексти про війну розкривають читачеві всі жахи збройної російської агресії, а також виконують важливу психологічно-терапевтичну функцію для читача.

Борис Гуменюк – письменник, який абсолютно правдиво, пронизливо, часом брутально висвітлював події війни з першої лінії фронту. Прозові та поетичні тексти автора транслиують читачам героїзм, звеличують честь та гідність наших воїнів. Воєнні рефлексії автора поєднують у собі все, що репрезентує собою війна.

Тексти Б. Гуменюка багаті на символи війни та миру, незламності, боротьби за свободу та перемогу над підлим ворогом. Хоч автор і тяжіє до традиційних образів-символів та історичних паралелей, у творчості письменника наявні мовні символи з особливою авторською семантикою та стилістичним забарвленням.

Мовний символ – слово (словосполучення), що має знакову природу, структурно містить пряме значення і водночас побудоване на дії метафори та метонімії (образність), трактування якого неможливе без фонових знань національного контексту.

Сучасні наукові теоретичні дослідження дали нам основи для виокремлення символу в художньому тексті, зокрема ми взяли до уваги такі основні функції та ознаки символу: робить видимими ідеї людини, передає глибокі й давні думки про саму людину, її менталітет; будучи простим,

надзвичайно насичений інформацією; часто багатозначний (навіть до протилежного); має здатність часткове підносити до високого ступеня узагальнення.

Ми проаналізували фактичний матеріал та класифікували його за тематичним принципом відповідно до загальнонаціональних та індивідуально-авторських особливостей функціонування мовних символів.

Основна частина мовних символів у текстах Бориса Гуменюка – традиційні символи, які зрозумілі в загальнонаціональному контексті. Значення цих символів відображені в лексикографічних символознавчих працях. З урахуванням тематичного принципу ми виокремили такі тематичні групи слів-символів: архетипні символи (*кров, чорний, червоний та білий кольори, земля, вогонь, образ-символ вогненного пса, хата, хліб*), релігійні символи (*Бог (Господь), ангел-охоронець, молох, церква, віттар, пекло, ікона, розп'яття, молитва, Покрова*), космогонічні символи (*сонце, місяць, зірка, небо*), символи-назви об'єктів довкілля (*могила, пустеля*), рослинні символи (*вишня, тополя, калина, бузина, полин, барвінок, чорнобривці, айстри, соняшник, вінок*), анімалістичні символи (*собака, жайворонек, бузько, крук, горобець*), антропологічні символи (*козак, мамай, серце, голова, очі, імена учасників Революції гідності*), предметні символи (*меч, шабля, вишиванка, кобзар*) та абстрактні символи (*війна, Майдан, Небесна Сотня, фраза «Слава Україні»*). Загальнонаціональні символи в творах Б. Гуменюка засвідчують глибоке знання автором найдавнішого пласту української символіки і сучасних образів-символів, оприявнюють його світоглядну позицію та є потужним засобом національної самоідентифікації.

В умовах російсько-української війни на часі дослідження символів, що постають у воєнних реаліях, і вдячним матеріалом для такої роботи стали твори Б. Гуменюка. Для виокремлення індивідуально-авторського наповнення символічного значення ми враховували художній контекст та мотивацію для символізації тієї чи тієї лексеми, образність, частотність функціонування. Ми виокремили такі групи мовних символів із індивідуально-авторськими особливостями функціонування: космогонічні

символи (*небо*), рослинні символи (*клен, ромашка, айстра, хризантема*), символи довкілля (*Донецький аеропорт, окоп*), анімалістичні символи (*голуб, чайка, перепел, крук*), антропологічні символи (*солдат, солдатське тіло, руки воїна, відірвані вибухом ноги*), предметні символи (*куля, іграшки заляпані кров'ю, дитячі малюнки*) та абстрактні символи (*мир*).

Мотивацією для формування індивідуально-авторського символічного значення всіх одиниць цих груп стала картина війни і життя українців, які захищають свою землю, оплакують рідних, лягають під танки, рятують близьких і навіть домашніх тварин, підтримують тих, хто щохвилини ризикує найдорожчим для майбутнього країни.

Мовні символи у творчості Бориса Гуменюка, як загальнонаціональні, так і індивідуально-авторські, є місткими виражальними засобами відтворення сучасного життя, значущими елементами втілення першооснов людського буття та самоідентифікації української нації в умовах новітньої історії.

Перспективи подальшого дослідження вбачаємо в поглибленні символознавчого вивчення творчого доробку Бориса Гуменюка, особливостей його ідіостилю в зв'язку з розкриттям символів як художніх засобів творчості письменника, а також у теоретичному й практичному опрацюванні символіки війни в українському національному й авторському контексті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Бавус Т. Мовний образ як компонент мовно-національної та індивідуально-авторської картин світу. *Вісник Львівського університету. Серія: філологічна*. 2016. Випуск 63. С. 242–247.
2. Барилова Г. Українська етнолінгвістика : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / Г.К. Барилова, К.Д. Глуховцева; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2011. 228 с.
3. Библик С. Літописці не шкодуватимуть для нас епітетів із відтінком червоного (епітетика «Віршів з війни» Бориса Гуменюка. *Культура слова*, 2020. № 92. С. 22–35. URL: https://iul-nasu.org.ua/pdf/kulturaslova/92/2_ks_92.pdf (дата звернення: 10.10.2024).
4. Битва за Донецький аеропорт хроніка подвигу, цифри, факти, значення та уроки. URL: <https://armyinform.com.ua/2022/01/20/bytva-zadoneczkyj-aeroport-hronika-podvygu-czyfry-fakty-znachennya-ta-uroky/> (дата звернення: 12.10.2024).
5. Біла І., Івасюта М. Мовні символи-архетипи у збірці Бориса Гуменюка «Вірші з війни». *«Платон мені друг, але істина дорожча»: теоретико-практичні та методологічні аспекти розвитку сучасних гуманітарних наук* : зб. матеріалів Всеукраїнської молодіжної конференції (2–3 березня 2023 року, м. Чернівці). Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2023. С. 144–146.
6. Біла І. Мовні символи у воєнній ліриці Бориса Гуменюка. *Матеріали міжнародної наукової конференції* (5–8 квітня 2022 року, м. Чернівці). Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022. С. 13–14.
7. Біла І. Мовні символи у збірці Бориса Гуменюка «Блокпост». *Матеріали міжнародної наукової конференції* (16–18 квітня 2024 року, м. Чернівці). Чернівці : Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2024. С. 9–10.

8. Біла І. Символічне втілення образу війни у збірці Бориса Гуменюка «100 новел про війну». *Матеріали міжнародної наукової конференції* (25–27 квітня 2023 року, м. Чернівці). Чернівці : Чернівець. нац. ун-т. ім. Ю. Федьковича, 2023. С. 27–28.
9. Білик Г. Фронтowa творчість Бориса Гуменюка. *Рідний край*. 2016. № 2 (35). С. 88-95.
10. Венжинович Н. Про компонент-символ у мовних одиницях. *Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. Філологія*. 2019. Вип. 1 (41). С. 38–46.
11. Герасименко Н. «Блокпост»: рядки, мов постріли. *Слово і час*, 2017. № 2. С. 84–86.
12. Герою слава!: СБУ остаточно підтвердила особу воїна, розстріляного за слова «Слава Україні». URL: <https://www.unian.ua/war/geroyu-slava-sbu-ostatochno-pidтверdila-osobu-vojina-rozstrilyanogo-za-slova-slava-ukrajini-12176874.html> (дата звернення: 20.03.2023).
13. Головченко Н. «Блокпост» або Формула успіху Бориса Гуменюка. URL: <http://ukrainka.org.ua/node/6655> (дата звернення: 10.04.2022).
14. Головченко Н. Борис Гуменюк презентував нові вірші та новели про війну. URL: <http://ukrainka.org.ua/node/8716> (дата звернення: 20.03.2023).
15. Головченко Н. Борис Гуменюк. «Саперна лопатка». URL: <http://ukrainka.org.ua/node/6897> (дата звернення: 20.03.2023).
16. Головченко Н. Наративний верлібр розмовною мовою. URL: <http://ukrainka.org.ua/node/6262> (дата звернення: 21.01.2022).
17. Горболіс Л. М. Читання як самозбереження реципієнта *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер. Філологічна. 2016. № 24. том 1. С. 126–129.
18. Горчак Т. Словесний образ-символ: семіотичний і когнітивний аспекти. *Науковий вісник кафедри Юнеско КНЛУ Серія: Філологія. Педагогіка. Психологія*. Випуск 22. 2011. С. 20–24.

19. Гулай А. Борис Гуменюк: «Якщо РФ ув'яжеться в повномасштабну війну з Україною і розміняє 150 тисяч своїх військових – їй кінець». URL: <https://politeka.net/uk/reading/288232-esli-rf-vvyazhetsya-v-polnomasshtabnuyu-voynu-s-ukrainoj-i-razmenyaet-150-tysyach-svoih-voennyh-ej-konets> (дата звернення: 14.03.2022).
20. Гуменюк Борис. URL: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100063743168992> (дата звернення: 25.02.2024).
21. Гуменюк Б. Блокпост. Київ : «Академія», 2016. 336 с.
22. Гуменюк Б. Вірші з війни. Київ : «ДІПА», 2018. 192 с.
23. Гуменюк Б. 100 новел про війну. Київ : «ДІПА», 2018. 272 с.
24. Дівчина-медінструктор в АТО підірвалася на міні, потрібна допомога. URL: https://lb.ua/society/2015/05/29/306590_devushkamedinstructor_ato.htm (дата звернення: 20.03.2023).
25. Дмитренко М. К. Символ. Символіка. Фольклор. *Видавництво НПУ ім. М. П. Драгоманова*, 2015. № 5. С. 21–33. URL: <http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/12009/Dmytrenko.pdf;jsessionid=216FA63E031AD7C8B51B76B929CD2DC4?sequence=1> (дата звернення: 20.03.2023).
26. Дмитренко М. Ой у полі клен-дерево. URL: http://abetka.ukrlife.org/dm_klen.html (дата звернення: 13.09.2024).
27. Доброволець ніколи не підніме руку на власну країну, – заступник командира батальйону ОУН. URL: <http://ukrainka.org.ua/node/4413> (дата звернення: 20.03.2023).
28. Домилівська Л. В. Фольклорна символіка у філологічній концепції М. Максимовича. *Актуальні проблеми української лінгвістики: теорія і практика*, 2012. № 25. С. 37–43.
29. Енциклопедичний словник символів культури України / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. Корсунь-Шевченківський : ФОП Гаврищенко В. М., 2015. 912 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kotsur_Viktor/

Entsyklopedychnyi_slovnyk_symvoliv_kultury_Ukrainy.pdf?PHPSESSID=hbtupbtldrl839hdaea93633d4 (дата звернення: 11.09.2024).

30. Етнографічні писання Костомарова / за ред. М. С. Грушевського. Історична секція Всеукраїнської академії наук. Київ : ДВУ, 1930. С. 15 —16.

31. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник: довідник. Київ : Довіра, 2006. 703 с.

32. «Зійде українське сонце». У Кременчуці увіковічили пам'ять про легендарного Джохара Дудаєва. URL: <https://kremen.today/2022/12/11/provulok-grozneskyj-perejmenuvaly-na-chest-dzhohara-dudayeva-chechenskogo-vijskovogo-i-pershogo-prezydenta-chechni/> (дата звернення: 20.03.2023).

33. «З одного боку, нам потрібні «Макдональдзи», з іншого – пам'ятники Леніну». URL: https://gazeta.ua/articles/people-and-things-journal/_z-odnogo-boku-nam-potribni-makdonaldzi-z-inshogo-pamyatniki-leninu/613092 (дата звернення: 20.03.2023).

34. Кількість жінок в армії на початок січня 2024 року становила майже 70 тисяч. URL: <https://www.mil.gov.ua/news/2024/05/01/kilkist-zhinok-v-armii/> (дата звернення: 13.10. 2024).

35. Кількість жінок-військових у ЗСУ з 2014 року зросла у 2,5 рази. URL:<https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3682549-kilkist-zinokvijskovih-u-zsu-z-2014-roku-zrosla-u-25-raza.html> (дата звернення: 20.03.2023).

36. Книга 100 новел про війну. URL: <https://www.yakaboo.ua/ua/100-novel-pro-vijnu.html> (дата звернення: 20.03.2023).

37. Колесникова Л. Феномен словесного символу як об'єкт лінгвістичних досліджень. Лінгвістика : зб. наук. пр. № 1 (32). Старобільськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2015. № 1 (32). С. 53–60. URL: <http://dspace.luguniv.edu.ua/xmlui/bitstream/handle/123456789/247/%D0%9A%D0%BE%D0%BB%D0%B5%D1%81%D0%BD%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%B0%20%D0%9B.%D0%9B>

[%20%D0%9B%D1%96%D0%BD%D0%B3%D0%B2%D1%96%D1%81%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0%20%E2%84%961%20.doc.pdf?sequence=1&isAllowed=y](#) (дата звернення: 20.02.2023).

38. Кононенко В. Символи української мови. Івано-Франківськ : Плай, 1996. 272 с.
39. Корженко С. Мої вірші – не література, це війна. URL: <https://www.pressreader.com/ukraine/gazeta-po-ukrainsky/20150210/281805692356228> (дата звернення: 24.03.2022).
40. Котлова Н. Євромайдан. Революція гідності. «Небесна Сотня»: *Матеріали VIII наук. читань, присвячених пам'яті академіка В. В. Консьчикова*. Київ : НАВС, 2018. С. 96–100.
41. Коцарев О. Війна на Донбасі у вільних віршах. URL: <http://bukvoid.com.ua/digest/2014/10/22/122750.html> (дата звернення: 05.10.2024).
42. Кочан І. М. Лінгвістичний аналіз тексту : навчальний посібник. Київ : Знання, 2008. 423 с. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Kochan_Iryna/Linhvistychnyi_analiz_tekstu.pdf (дата звернення: 15.09.204).
43. Кочерган М. П. Слово і контекст (лексична сполучуваність і значення слова). Львів : Вища школа, 1980. 184 с.
44. Кузенко Г. М., Проданюк М. Т. Асоціативна природа символів у художньому перекладі. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. Сер.: Філологія. 2019. № 42. Т. 3. С. 59–62. URL: http://www.vestnik-philology.mgu.od.ua/archive/v42/part_3/15.pdf (дата звернення: 19.10.2022).
45. Лукаш Г. П. Словник конотативних власних назв. 2-е вид., перероб. і доп. Вінниця : ДонНУ імені Василя Стуса, 2017. 280 с.
46. Матвієнко В. Е. Художня парадигма боротьби у збірці «Блокпост» Бориса Гуменюка. *Закарпатські філологічні студії*. 2019. №12. С. 220–224. URL: <http://zfs-journal.uzhnu.uz.ua/archive/12/45.pdf> (дата звернення: 14.10.2024).

47. Мочкін С. А. Рослинні символи як віддзеркалення національних цінностей українського народу. *Педагогічний пошук*, 2020. № 1. С.56-59.
48. На передовій я зрозумів, що знаходжуся на своєму місці. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3709608-igor-dvigalo-vijskovosluzbovec-zsu.ht> (дата звернення: 10.10.2024).
49. Непоп-Айдачич Л. Символіка квітів у польській мові та культурі. *Компаративні дослідження слов'янських мов і літератур*, 2020. № 36. С. 48-61.
50. Павлишин Н. Правда війни від воїна і письменника Бориса Гуменюка, який завітав до Політехніки в межах проєкту «Від книги – до мети». URL: <https://lpnu.ua/news/pravda-viiny-vid-voina-pysmennyka-poeta-borysa-humeniuka> (дата звернення: 14.03.2022).
51. Пастух Т. «Вірші бачили все...». URL: <https://litakcent.online/2015/12/23/virshi-bachyly-vse/> (дата звернення: 10.04.2022).
52. Поліщук Я. ARS MASACRAE, або про те, чи є поезія на війні. *Слово і час*. 2016. № 7. С. 3–11. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/158353/03-Polishchuk.pdf?sequence=1> (дата звернення: 25.11.2021).
53. Поліщук Я. Інкорпорація документального ресурсу в сучасній літературі. *Слово і час*. 2016. № 9. С. 3–9. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/166542/02-Polishchuk.pdf?sequence=1> (дата звернення: 24.03.2022).
54. Потебня О. Естетика і поетика слова : збірник. Київ : Мистецтво, 1985. 302 с.
55. Селіванова О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
56. Сімович О. І. Семантична характеристика традиційних слів-символів в українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. Львів, 1999. 21 с.

57. Сімович О. Символ – значення – словник: шляхи інтерпретації. *Gwary Dziś* 2018. №10. С. 111–126.
58. Скочко Н. Борис Гуменюк: «Мені хочеться дати прикладом в зуби всій сучасній літературі». URL: <http://www.kmoun.info/2016/08/15/boris-gumenyuk-meni-hochetsya-dati-prikladom-v-zubi-vsiy-suchasniy-literaturi/> (дата звернення: 05.04.2022).
59. Словник української мови : в 11 т. / гол. ред. І. К. Білодід. Київ : Наукова думка, 1970–1980.
60. Соняшник – символ скорботи за загиблими воїнами. URL: <https://yunist.org.ua/news/sonyashnik-simvol-skorboti-za-zagiblimi-geroyami/> (дата звернення: 18.10.2024).
61. Стецик М. Поезія війни в лінгвостилістичному вимірі. *Рідне слово в етнокультурному вимірі* : зб. наук. праць. Дрогобич : Посвіт, 2017. С. 342–352. URL: <https://journals.indexcopernicus.com/api/file/viewByFileId/340419> (дата звернення: 20.10.2024).
62. Сучасна війна у сучасній літературі. URL: http://bibliomalin.blogspot.com/2020/10/blog-post_12.html?m=1 (дата звернення: 13.10.2024).
63. Терещук Г. Правда війни у поезії Бориса Гуменюка URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/26907023.html> (дата звернення: 20.03.2023).
64. Тімоніна А. Ю. Архетипні символи як засіб створення мовної картини світу (на прикладі архетипних символів *вода* та *вогонь*). *Нова філологія*, 2012. №54. С. 121–124.
65. Ребрик І. Можливо, це справді ти. URL: <https://zakarpatty.net.ua/Blogs/145386-Mozhlyvo-tse-spravdi-ty> (дата звернення: 20.03.2023).
66. Ужченко В. Д., Ужченко Д. В. Фразеологія сучасної української мови: посібник для студентів філологічних факультетів вищих навчальних закладів. Луганськ : Альма-матер, 2005. 400 с.
67. Українська мова : енциклопедія / за ред. В. М. Русанівського. Київ : Українська енциклопедія, 2004. 824 с. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?>

Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=ukr0000790%5F2 (дата звернення: 10.10.2023).

68. Фоменко О. Поняття «символ» і його осмислення у сучасній лінгвістиці. *Проблеми семантики слова, речення та тексту*. 2010. № 25. С. 402–409.

69. Хризантема як символ: значення квітки. URL: <https://harmony.te.ua/khryzantema-iak-symvol-znachennia-kvitky-ua> (дата звернення: 10.10.2024).

70. Чому вишня – символ України. URL: https://ukr.cool/chomu-vyshnia-symvol-ukrainy/#google_vignette (дата звернення: 15.10.2024).

71. Шабля з XVII століття. URL: http://www.kozatstvo.net.ua/ua/publications/uk_r.php?d=a&i=2749 (дата звернення: 20.10.2024) .

72. Шевченко. Т. Зібрання творів : у 6 т. Київ, 2003. Т. 1: Поезія 1837–1847. С. 252-253; С. 691-694. URL: <http://litopys.org.ua/shevchenko/shev124.htm> (дата звернення: 25.04.2022).

73. Що означає червоно-чорний прапор? URL: <https://desn.kyivcity.gov.ua/news/15399.htm> (дата звернення: 20.10.2024).

ДОДАТОК

СЛОВНИК ІНДИВІДУАЛЬНО-АВТОРСЬКИХ СИМВОЛІВ

1. **Айстра** – символ скорботи та спокою після усіх випробувань війною за полеглими героями: *У айстрах і хризантемах наші хлопці / Тепло. Нече вдома. І на серці спокій / Нече вже позаду всі важкі дороги* [21, с. 320].
2. **Голуб** – символ пристосування до жахливих умов війни: *Я ще можу зрозуміти голубів / вони звикли порпатися у людському смітті / Навіть якщо вони будуть висмикувати волосся / Довкола рани / Що злилося від крові / З прострелених навиліт голів / І вистелять ним свої гнізда / Я зрозумію їх* [22, с. 18–19].
3. **Дитячі малюнки** – символ захисту, надії та підтримки для військових: *А вранці дивлюся, а наша хата-казарма вся в дитячих малюнках, в оберегах, в дитячих долоньках. Напередодні волонтери привезли для нас гостинці від учнів молодших класів одної київської школи. Ці розфарбовані дитячі долоньки захищають бійців краще за будь-яку броню* [23, с. 144–145].
4. **Донецький аеропорт** – символ супротиву, незламності та сили духу наших військових: *А навіщо вам цей донецький аеропорт»? <...> Я не можу відповісти, навіщо українцеві Берестечко, / навіщо українцеві Лисоня, / навіщо українцеві Хортиця, / навіщо українцеві місце його доблесті, гідності та слави. / Це потрібно відчувати серцем; це не пояснити словами* [21, с. 219].
5. **Іграшки («заляпані кров'ю»)** – символ зруйнованого майбутнього, сплюндрованого окупантами життя; смерті тисячі дітей, що їх вбила війна: *Природно коли діти вибігають на дитячі майданчики / І знаходять іграшки заляпані кров'ю / Іграшки загиблих дітей / Яких напередодні просто з дитячого майданчика / Відвезли до моргу / Діти як то діти / Тулять до себе іграшки заляпані кров'ю / Іграшки мертвих дітей* [22, с. 37].

6. **Клен** – символ перетворення, адаптації до нових жорстоких реалій в умовах війни: *І от настав її час. Майстер запалив свічку, проказав «Отче Наш» за душі пращурів, поліз на горище старої батьківської хати і дістав столітнього клена, і вже не знати, чи то було тіло клена чи його душа. Вистояне, мудре, тонке тіло клена, яке стільки всього передумало за останню сотню років, лежачи тут під стріхою, чи сучкувата із прожилками кленова душа, така красива і глибока як на те, що могла би бути душею людини. Він порушив заповіт прадіда і зробив з неї держак для саперної лопатки, а не скрипку, бо настали нині такі часи. Лихі часи настали. Нині – часи воїнів.* [23, с. 50–51].

7. **Крук** – символ янгола-захисника військового; знак того, що на війні людина постійно балансує між двома світами – життям і смертю: *Пір'я чорного янгола: хтозна – може, ця куля мала бути тобі. Бог, що створив танк, і тебе, і твого ворога, який одвіку обертає сансару-гусеницю, прислав крука, прислав тобі янгола-охоронця у вигляді чорного птаха: тепер ти крукові зобов'язаний усім* [21, с. 301].

8. **Куля** – 1) символ смерті і руйнації: *Природно коли вогняні кулі / Випущені установкою залпового вогню «Град» / Потрапляють у дитячі кімнати / Де сплять маленькі діти* [22, с. 37]. *Пригинаю голову / Свистять кулі / Переповзаю через мінне поле / Зорана снарядами земля / Свіжа тепла* [22, с. 70]. 2) символ захисту для тих, хто тримає оборону: *Благословенна будь куле / Випущена з мого автомата / Благословенний будь автомате / Який минулої ночі випустив 250 набоїв / І ні разу не заклинив / Благословенна будь куле / Що потрапила в ціль* [22, с. 64].

9. **Мир** – як можливе «перемир'я» символізує небезпеку поразки, капітуляції. У контексті: *Бо ніщо так не вбиває солдатів / Як розмови про мир. / Ми чекаємо наказу про атаку* [22, с. 104].

10. **Небо** — джерело небезпеки і смерті: *...ще вчора ми наштиговували небо металом / Поки воно не обвалилось наче стіни*

промзони [22, с. 89]. *Кожен день **небо** присилає нам град / Деся із – за горизонту / І дрібний металевий дощ / Який зволожує землю нашою кров'ю* [22, с. 105].

11. **Ноги («відірвані вибухом»)** – символ війни: *І так ми собі бесідували, двоє людей, причетних до культури, наче нічого не трапилось, поки мої очі не опускалися додола, до **відірваних вибухом ніг**, до інвалідного візка. ...Кажуть, Христос у свої останні дні помив своїм учням ноги. Цікаво, що він зробив би у цій ситуації? Щоб помити **ноги** цій дівчині, треба, аби сто років плакали усі українські поети. І ані пари з вуст. Її **ноги** стали образом війни, метафорою і символом української культури* [23, с. 63].

12. **Окоп** – 1) символ невизначеності людської долі в умовах війни: *Зрештою, якщо копати, то – **окоп**. Чи могила для загиблих товаришів. Або яму для убитих ворогів. Хоча твій **окоп** – як знати – може статися могилою тобі* [23, с. 49]. 2) символ викривленої реальності в умовах війни: *Природно коли снаряд залітає на цвинтар / І стирає з лиця землі могили наших батьків / Природно коли солдати риють на цвинтарі **окопи** / Копують траншеї зводять бліндажі / Бо цвинтар знаходиться в стратегічному місці / На панівній висоті / І ми вже ніколи не дізнаємося / Ці **окопи** — це могили наших коханих / Чи могили коханих інших людей* [22, с. 140–141].

13. **Перепел** – символ мирного життя у воєнних реаліях; Ця пташка веде переважно наземний спосіб життя і прив'язана до свого місця проживання, але війна руйнує його: ***Перепелів** по-справжньому шкода / Бо ця війна мала б стосуватися лише людей / Бо ця війна стосується лише людей / Бо **перепели** не винні в цій війні / **Перепели** ні в чому не винні* [22, с. 40].

14. **Ромашка** – символ спокійного, довоєнного життя: *...Бачу сон... **Ромашкове поле** / У **ромашках** – квіткою ти / А у нас тут поле бою / А у нас тут блок-пости...* [22, с. 14].

15. **Руки («руки воїна»)** – символ захисту і спокійного майбутнього: оберігає наш з вами дім, нашу рідну країну від російських загарбників: *Він був занадто юний щоб розуміти / Що його **руки** мріє виліпити кожен скульптор / Його **руки** мріє оспівати кожен поет / У таких **руках** мріє опинитися кожна жінка / Тому що у нього **руки** чоловіка – **воїна*** [22, с. 17].

16. **Солдат** – символ безстрашного воїна, справжнього нащадка славного козацького роду, який без роздумів іде в бій проти ворога; запорука нашої безпеки та мирного неба: *Якщо хочеш когось убити / Ніколи не стріляй у голову / Це – позерство / Ти ж не вбивця / Ти **солдат*** [22, с. 41] *Пам'ятай : ти – **солдат** лицар / Не мародер і не кат / Поводься з ним так / Як твій пращур / Який на полюванні перемагав звіра* [22, с. 43].

17. **Солдатське тіло** – символізує міста, які окуповані російськими загарбниками; де чимало втрат, болю та смертей наших військових: *Київ колись називали серцем України, а Львів її душею. Тоді що таке Донецьк, Луганськ, Маріуполь? Тіло? Я б поправив: **солдатське тіло*** [21, с. 177].

18. **Хризантема** – символ скорботи та спокою після усіх випробувань війною за полеглими героями: *У **айстрах** і **хризантемах** наші хлопці / Тепло. Наче вдома. І на серці спокій / Наче вже позаду всі важкі дороги* [21, с. 320].

19. **Чайка** – образ-символ смерті на полі бою (у приморських регіонах): *Ці **чайки** над полем бою – вони такі недоречні* [22, с. 18]; *Вони кружляють над полем бою / Над полем де лежать мертві / У променях сонця що сходить і заходить – рожеві / Я переконую себе що це вони в променях сонця / Не у крові* [22, с. 19]; *Рожеві **чайки** – / Волів би ніколи їх не бачити – / Найбільше жахіття цієї війни* [22, с. 20].